

सुभाषित व्याकरण - १७

Subhashit Grammar - 17

Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar

सोमवार पौष शुक्ल प्रतिपदा १९४३, प्लव संवत्सर

**शिरः शार्वं स्वर्गात् पशुपतिशिरस्तः क्षितिधरं
 महीध्रादुडगादवनिमवनेश्वापि जलधिम्।**
**अधो गङ्गा सेयं पदमुपगता स्तोकमथवा
 विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः॥१०६॥** भर्तृहरि नीतिशतक- १०

**स्वर्गात् शिरः शार्वम्, पशुपतिशिरस्तः क्षितिधरम्, उत्तुडगात् महीध्रात् अवनिम्, अवनेः च अपि
 जलधिम्, सा इयम् गङ्गा अधः पदम् उपगता स्तोकम् अथवा विवेकभ्रष्टानाम् विनिपातः शतमुखः
 भवति॥**

This Ganga (river) underwent fall little by little, from the heaven to the head of Shiva, from His (Pashupati's) head to the mountain, from that mighty mountain to earth (plains) and then from the land to the sea. Perhaps one who has lost discretion faces hundreds of downfalls like these.

**स्वर्गात्, उत्तुडगात्, महीध्रात् & अवनेः- all in पं. वि. ए. व. of स्वर्ग- पु. लिं.- heaven, उत्तुडग-
 adjctv- lofty, high, महीध्र (महीधर)- पु. लिं.- mountain- मही- स्त्री. लिं.-Earth, land- महीम्
 धारयति इति -महीधरः or महीध्रः- उपपद तत्पुरुष स. & अवनि- स्त्री. लिं.- Earth, land, शिरः,
 शार्वम्, क्षितिधरम्, अवनिम्, जलधिम् & पदम् -all in- द्वि. वि. ए. व. of- शिरस्- न. लिं.- head &
 शार्वम्- न. लिं.- belonging to or of शर्वः- शिवः, शंकरः, क्षितिधर- mountain- क्षिति- स्त्री. लिं.-
 धर- holder, क्षितिम् धारयति इति- क्षितिधरः- उपपद तत्पुरुष स., अवनि-earth, जलधि-
 sea, ocean- जल- water- जलम् धियति इति- जलधि- उपपद तत्पुरुष स. & पद- position, stage,
 पशुपतिशिरस्तः- from the head of पशुपति- (शिवः, शंकरः), पशुपतेः शिरस्-पशुपतिशिरस् तः
 (तस्)- suffix indicates 'of', 'from', 'and', अपि- also even, सा (तद्) - she, इयम्-(इदम्)-
 this, गङ्गा- name- Ganges & उपगता- undergone- (उपगत- undergone, come to- क. भू. धा.
 वि. of उप+ गम्- गच्छति-१ ग. प. प. to go)- all स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. अधः (अधस्)- अव्यय-
 lower, below, down, स्तोकम्- adjctv- little, small, अथवा- अव्यय- विवेकभ्रष्टानाम्- पु. लिं. ष.
 वि. ब. व. of विवेकभ्रष्ट- विवेक- discretion, judgement, भ्रष्ट- fallen, deviated- क. भू. धा. वि.
 of भ्रंश्- १ ग. आ. प. भ्रंशते & ४ ग. प. प. भ्रश्यति to fall, deviate- विवेकात् भ्रष्टः - पं तत्पुरुष स.,
 विनिपातः & शतमुखः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of- विनिपात- a great fall, drop- पात- fall- (पत्-
 पतति १ ग. प. प. to fall- वि+ नि+पत) & शतमुख- hundredfold- शतम्- hundred, मुखम्-
 countenance, front, face- शतम् मुखम्- कर्मधारय स., भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प.
 प. to be, to exist**

**सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत्प्राणान् प्रियान् पाणिने:
 मीमांसाकृतमुन्ममाथ सहसा हस्ती मुनि जैमिनिम्।**
**छन्दोज्ञाननिधिं जघान मकरो वेलातटे पिङ्गलं
 अज्ञानावृतचेतसामतिरुषां कोऽर्थस्तिरक्षां गुणैः॥१०७॥** -पंचतंत्र

सिंहः, व्याकरणस्य कर्तुः पाणिनेः प्रियान् प्राणान् अहरत्। हस्ती, मीमांसाकृतम् जैमिनिम् मुनिम् सहसा उन्ममाथ। वेलातटे मकरः, छन्दोज्ञाननिधिम् पिङ्गलम् जघान। अज्ञानावृतचेतसाम् अतिरुषाम् तिरश्चाम्, गुणैः कः अर्थः (भवति) ?

A lion took away dear life of great grammarian, Panini. An elephant crushed violently the founder of the Hindu Philospphy of *Mīmāṃsā*. On seashore, a crocodile killed Pinglala, the writer of *Chandahśāstra*, treasure house of mathematics. What is the value of great qualities for these ignorant, angry animals?

(*This subhashit is probably a metaphor for ill treatments that Panini, Jaimini and Pingala might have received from ignorant people.*)

सिंहः- lion, हस्ती (हस्तिन)- elephant, मकरः- crocodile, कः- (किम्)- what, अर्थः- meaning, purpose- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पाणिनेः - पु. लिं. ष. वि. ए. व. of पाणिनि- name of person known to be creator of Sanskrit grammar, व्याकरणस्य & कर्तुः - न/पु. लिं. ष. वि. ए. व. of व्याकरण- grammar & कर्तृ- maker, creator, प्रियान् & प्राणान्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of प्रिय- dear, loving, प्राण- life, breath of life, अहरत्- अनद्यतन भूत तृ. पु. ए. व. of हृ- हरति- १ ग. प. प. to take away, snatch, lead, मीमांसाकृतम्, जैमिनिम्, मुनिम्, छन्दोज्ञाननिधिम् & पिङ्गलम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मीमांसा- founder of मीमांसा- deep reflection- name of one of the six chief दर्शन- system of philosophy- येन मीमांसा कृताः सः- मीमांसाकृतः - बहुत्रीही स., जैमिनि- name of the philosopher, मुनि- sage, ascetic, छन्दस्- न. लिं.- study of Vedic meter- ज्ञानम्- knowledge निधि- treasure-house, छन्दसाम् ज्ञानम्- छन्दोज्ञानम् & छन्दोज्ञानानाम् निधिः- छन्दोज्ञाननिधि- -both ष. तत्पुरुष स.- treasure-house of knowledge of sacred texts of Vedic meters & पिङ्गल- name of a poet and mathematician सहसा- अव्यय- suddenly, rashly, forcibly, उन्ममाथ- killed & जघान- killed- both परोक्षभूत तृ. पु. ए. व. of उद्द+ मंथ- मथ्- to kill, strike, destroy- (मंथ्- मथ्- मंथति (मथति)- मथ्नाति- १ & ९ ग. प. प. to churn) & हन्- हन्ति २ ग. प. प. to strike, kill, वेलातटे- स. वि. ए. व. of वेलातट- वेला- sea-shore तट- edge, bank- वेलायाः तटम्- वेलातटम्- ष. तत्पुरुष स., अज्ञानावृतचेतसाम्, अतिरुषाम् & तिरश्चाम्- पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of अज्ञानावृतचेतस्- one who/which is fully stooped in ignorance- अज्ञान- ignorance, आवृत- covered, filled, pervaded- क. भू. धा. वि. of आ+वृ- (वृ- वरति- ते १ ग. उ. प. to choose, opt, select), चेतस्- mind- अज्ञानेन आवृतम्- अज्ञानावृतम्- तृ. तत्पुरुष स. & अज्ञानावृतम् चेतस्- अज्ञानावृतचेतस्- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., अतिरुष- one who/which is very angry -अति- अव्यय- very, great, रुष्- पु/न. लिं- One who/which is angry & तिरश्च- (तिरश्ची- स्त्री. लिं.) animal, गुणैः- पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of गुण- qualification, academic brilliance,

स्थाणुरयं भारहारः किलाभूदधीत्य वेदं न विजानाति योऽर्थम्।

योऽर्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्रुते नाकमेति ज्ञानविधूतपाप्मा ॥१०८॥- संहित उपनिषद् - ब्राह्मणा

यः वेदम् अधीत्य अर्थम् न विजानाति, अयम् भारहारः स्थाणुः किल अभूत्। यः अर्थज्ञः (अस्ति सः), इत्सकलम् भद्रम् अश्रुते। (सः) ज्ञानविधूतपाप्मा नाकम् एति॥

A person has become indeed like a load-carrying pillar, if after studying the Veda, does not understand its true meaning. (On the other hand), one who understands their essence enjoys auspiciousness in this world. He ascends to heaven, having driven away all his sins with this realization,

यः, भारहारः, स्थाणुः, अर्थज्ञः, ज्ञानविधूतपाप्मा & अयम्- all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-who, भारहार- load-bearing, porter- भार- load, burden, weight, भारम् हरति इति- भारहारः- उपपद तत्पुरुष स., स्थाणु- pillar, post, platform अर्थज्ञः- one who has understood the meaning, knowledgeable- अर्थ- meaning, purpose, gain- अर्थम् जानाति इति- अर्थज्ञः- उपपद तत्पुरुष स., ज्ञानविधूतपाप्मा- one whose sins have been driven away by the knowledge (realization)- ज्ञान- knowledge, realization, विधूत- dispelled, waved, removed- क्. भू. धा. वि. of वि+ धू- (धू- ६ प. प. & १, ५, ९ & १० उ. प.-धूवति, धूवति-ते, धूनोति- धूनुते, धूनोति- धूनीते & धूनयति-ते)- to shake, remove, destroy), पाप्मा- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of पाप्मन्- sin, crime- विधूतः पाप्मा- विधूतपाप्मा- कर्मधारय स. & यस्य पाप्मा ज्ञानेन विधूतः अस्ति सः - बहुव्रीहि स. & इदम्- he, this, वेदम्, अर्थम्, नाकम्, इत्सकलम् & भद्रम् - all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वेद- scared knowledge, scripture, अर्थ- meaning, purpose, नाक- heaven, इत्सकल- here everything, इत्स- (इतः)- hence, from here, in this world, सकल- adjctv- entire, all, full & भद्र- good, auspicious, अधीत्य- after steadyng, reading- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अधि+ इ- (इ- एति २ ग. प. प. to go), न- no, not, विजानाति, अश्रुते & एति- all वर्त. तृ.पु. ए. व. of वि+ ज्ञा- (ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand), अश्- ५ ग. आ. प. to enjoy, get, experience & इ- २ ग. प. प. to go, to come to, किल- अव्यय- indeed, certainly, अभूत्- अनद्यतन भूत. तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to happen, exist,

निरुक्त वैदिक साहित्य के शब्द- व्युत्पत्ति (etymology) का विवेचन है। यह हिन्दू धर्म के छः वेदांगों में से एक है- इसका अर्थः व्याख्या, व्युत्पत्ति सम्बन्धी व्याख्या। इसमें मुख्यतः वेदों में आये हुए शब्दों की पुरानी व्युत्पत्ति का विवेचन है। निरुक्त में शब्दों के अर्थ निकालने के लिये छोटे-छोटे सूत्र दिये हुए हैं। इसके साथ ही इसमें कठिन एवं कम प्रयुक्त वैदिक शब्दों का संकलन (glossary) भी है। परम्परागत रूप से संस्कृत के प्राचीन वैयाकरण (grammarian) यास्क को इसका जनक माना जाता है।

अथवाभिनिविष्टबुद्धिषु व्रजति व्यर्थकतां सुभाषितम्।

रविरागिषु शीतरोचिषः करजालं कमलाकरेष्विव ॥१०९॥- शिशुपालवधम्

अथवा, शीतरोचिषः करजालम् रविरागिषु कमलाकरेषु इव, सुभाषितम् अभिनिविष्टबुद्धिषु
व्यर्थकताम् व्रजति ॥

Perhaps, good advice (a well-said quote- सुभाषितम्) is (totally) meaningless to an obstinate mind, just as the moon's cool beams are useless for sunshine -loving lotus-ponds,

अथवा- अव्यय- perhaps, or, शीतरोचिषः- न. लिं. ष. वि. ए. व. of शीतरोचिस्- moonlight, शीत- adjctv- cool, cold, रोचिस्-न. लिं- light- शीतम् रोचिः- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स.- शीतरुच्- पु. लिं.- moon, करजालम्- stream of light- कर- a ray of light, जालम्- net, web- कराणाम् जालम्- करजालम्- ष. तत्पुरुष स., रविरागिषु, कमलाकरेषु & अभिनिविष्टबुद्धिषु- all in पु. लिं. स. वि. ब. व. of रविरागिन्- one who is passionately fond of Sun- रविः - पु. लि.- Sun, रागिन्- passionately fond of, desirous of- रवे: रागी यः सः -रविरागिन्- बहुत्रीही स., कमलाकर- lotus-pond- कमलम्- lotus, आकर- source, mine- कमलानाम् आकरः - कमलाकर- ष. तत्पुरुष स., अभिनिविष्टबुद्धिः- obstinate or determined mind- अभिनिविष्ट- obstinate, determined, resolute- क. भू. धा. वि. of अभि+ नि+ विश्- (विश्- विशति द् ग. प. प. to enter, sit, go), बुद्धि- स्त्री. लिं.- mind, thinking- अभिनिविष्ट बुद्धिः यस्य सः- बहुत्रीहि स., इव- अव्यय-like, सुभाषितम्- sane advice, well-said quote- न. लि. प्र. वि. ए. व.- सु- अव्यय- prefix implies: good, well, very, भाषित- saying, that is said- क. भू. धा. वि. of भाष्-भाषते १ ग. आ. प. to speak, say, व्यर्थकताम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of व्यर्थकता- uselessness, meaningless -व्यर्थ- useless, waste, meaninglessness, व्रजति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of व्रज्- १ ग. प. प. to go, follow

**अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति हालाहल मा स्म तात दृप्यः ।
ननु सन्ति भवादशानि भूयो भुवनेस्मिन् वचनानि दुर्जनानाम् ॥११० ॥**

हालाहल, 'अहम् एव गुरुः सुदारुणानाम्' इति मा स्म दृप्यः । तात, भवादशानि, दुर्जनानाम् वचनानि, अस्मिन् भुवने ननु भूयः सन्ति ॥

Oh, Deadly Poison, do not be proud, thinking that 'I alone, am the greatest among all the extremely violent beings'! My friend, surely, in this world, there are abundant (& more poisonous) talks from wicked people which (more than) match your honour!

हालाहल- deadly poison, तात- Dear, My friend- both पु/न. लिं. सं. वि. ए. व., अहम्, गुरुः, भूयः & दृप्यः- all in प्र. वि. ए. व. -of अस्मद्- I, we, गुरु- adjctv- great, important, mighty, भूयस्- adjctv- abundant, many, very much & दृप्यः- one who is proud, arrogant- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of दृप्- दृप्यति ४ ग. प. प. to be proud, arrogant, सुदारुणानाम् & दुर्जनानाम्- both पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सुदारुण- very ruthless or violent- सु- अव्यय- prefix implies,

good, very much, great & दुर्जन- wicked person- दुष्टः जनः - कर्मधारय स., भवादशानि & वचनानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of भवादशम्- adjctv- like your honour & वचनम्- saying, talk, भुवने- न. लिं. स. वि. ए. व. of भुवन-world, earth, अस्मिन्- in this- पुन. लिं. स. वि. ए. व. of इदम्- this, सन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, to exist, एव-just, only, ननु- certainly, surely, इति- particle used to mark the conclusion- thus, like & मा स्म- particles used to imply prohibition- do not, let not, - all अव्यव

**आशा हि लोहरज्जुभ्यः विषमा विपुला दृढा ।
कालेन क्षीयते लोहं तृष्णा तु परिवर्धते ॥१११॥** -योगवासिष्ठ ६. ११. ६

आशा हि लोहरज्जुभ्यः विषमा विपुला दृढा (भवति)। लोहम् कालेन क्षीयते। तृष्णा तु (कालेन) परिवर्धते ॥

Compared to steel ropes, one's desire is very strong, profound and deeply rooted. The steel (rope) gets weaker (by corrosion) whereas the desire becomes stronger as the time goes by.

लोहरज्जुभ्यः- स्त्री. लिं. पं. वि. ब. व. of लोहरज्जु- लोह- steel, metal in general, रज्जु- rope, cord, - लोहस्य रज्जुः- लोहरज्जुः-ष. तत्पुरुष स., आशा- expectation, desire, wish, विषमा- rugged, very strong, unusual, odd, विपुला- profound, large, spacious, दृढा- firm, solid, unswerving & तृष्णा- thirst, hunger, desire- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., हि- अव्यय- surely, truly, लोहम्- steel- न. लिं. प्र. वि. ए. व., कालेन- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of काल- time, period, क्षीयते- gets reduced- प्रयोजक तृ. पु. ए. व. of क्षि- क्षयति १ ग. प. प. to decay, wane, ruin, diminish & परिवर्धते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of परि+ वृध्- (वृध्- वर्धते १ ग. आ. प. to increase, grow), तु- अव्यय- but, on the other hand

**उदारचरितः त्यागी याचितः कृपणोऽधिकः ।
एको धनं ततः प्राणान् अन्यः प्राणांस्ततो धनम् ॥११२॥**

त्यागी याचितः उदारचरितः (भवति)। कृपणः (त्यागिनः) अधिकः (उदारचरितः अस्ति)। एकः धनम् ततः प्राणान् (त्यजति), अन्यः प्राणान् ततः धनम् (त्यजति)॥

A benevolent man is generous towards a solicitor of (money, favors). However, a miser does much more than he does. The former gives away his wealth first and then gives up his life. The latter parts with his life first and gives up his wealth later.

(Give to charity during your lifetime!)

त्यागी (त्यागिन)- adjctv- brave, generous, one who is ever ready to give, याचितः- solicitor, requester- क. भू. धा. वि. of याच्- याचते- १ ग. आ. प. to beg, solicit, request, उदारचरितः- one who is generous- उदार- generous, liberal, चरित- behaviour, conduct- क. भू. धा. वि. of चर्- चरति १ ग. प. प. to walk, practice, observe- उदारम् चरितम् यस्य सः - बहुव्रीही स., कृपणः- adjctv- mean, miser, अधिकः- one who is more, extra, एकः- one, single & अन्यः- other, another- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., धनम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व.- धन- wealth, money, प्राणान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of प्राण- life, breath of life- (usually in plural), ततः- (ततस्)- अव्यय- then, thereupon, thence

**न दुर्जनः सज्जनतामुपैति बहुप्रकारैरपि सेव्यमानः।
भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो मधुरत्वमेति ॥११३॥**- सुभाषित रत्न भाण्डागारं

दुर्जनः बहुप्रकारैः सेव्यमानः अपि सज्जनताम् न उपैति। निम्बवृक्षः पयसा घृतेन भूयः सिक्तः अपि मधुरत्वम् न एति ॥

A wicked person, even after persuasion in various ways, does not acquire noble qualities. (good behaviour). A Neem tree, even sprinkled frequently by milk and ghee, does not acquire sweetness (is still bitter).

दुर्जन- wicked person- दुष्टः जनः- कर्मधारय स., सेव्यमानः- one who is being pursued, attended upon, honoured- प्रयोजक वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of सेव्-सेव्यते- (सेव्-सेवते १ ग. आ. प. to serve pursue), निम्बवृक्षः- Neem tree- निम्ब- Neem, वृक्षः- tree- निम्बस्य वृक्षः- ष. तत्पुरुष स. & सिक्तः watered, sprinkled- क. भू. धा. वि. of सिच्- सिंचति-ते ६ ग. उ. प. to water, sprinkle- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., भूयः (भूयस्)- अव्यय- repeatedly, frequently, often, बहुप्रकारैः- तृ. वि. ब. व. of बहुप्रकार- many ways, various manner- बहु- adjctv- many, multi, various, प्रकार- manner, way, fashion- कर्मधारय स., अपि- अव्यय- also, even, सज्जनताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सज्जनता- good behaviour, noble qualities- सत्- good, noble, जन- person- सत् जनः- सज्जनः- कर्मधारय स.- ता suffix implies quality, न- no, not, उपैति & एति- gets, acquires- वर्त. तृ. पु. ए. व. of उप+ इ- to acquire, reach & इ- to go - २ ग. प. प., पयसा & घृतेन- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of पयस् - milk & घृतम्- ghee, clarified butter, मधुरत्वम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मधुरत्व- pleasing taste, sweetness- मधुर- adjctv- sweet, pleasing, pleasant- त्व- suffix implies: quality, nature

**दुर्जनाचरितं मार्गं प्रमाणं कुर्वते खलाः।
विश्वस्तान् हिंसितुं द्रौणिरूलूकमकरोद् गुरुम् ॥११४॥**

खलाः दुर्जनाचरितम् मार्गम् प्रमाणम् कुर्वते। द्रौणिः विश्वस्तान् हिंसितुम् उलूकम् गुरुम् अकरोद्॥

Wicked people follow the ways practiced by cruel people. To kill all five confident Pandavas, Ashwathama chose an owl as his Guru- (Apparently, he had seen an owl stealthily devouring young crows at night).

खलाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of खल- wicked person, दुर्जनाचरितम्, मार्गम्, प्रमाणम्, उलूकम् & गुरुम्- all in द्वि. वि. ए. व. of दुर्जनाचरित- one that is followed by wicked people- दुर्जन- wicked people- दुष्टः जनः- कर्मधारय स.- आचरित- observed, followed- क. भू. धा. वि. of आ+चर्- (चर्- चरति १ ग. प. प. to walk, go about- दुर्जनेन आचरितम्- दुर्जनाचरितम्- त्. तत्पुरुष स., मार्ग (न. लिं)- way, method, course, manner, प्रमाण- standard, evidence, proof, testimony, उलूक (पु. लिं.)- owl, गुरु (पु. लिं.)- teacher, advisor, कुर्वते- वर्त. आ. प. त्. पु. ब. व. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to make, do, द्रौणिः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of द्रौणि- Ashwathama- son of द्रोण (द्रोणाचार्य), विश्वस्तान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of विश्वस्त- relied on, believed in, confident - क. भू. धा. वि. of विश्वस्- १ ग. प. प. to believe, trust. Here विश्वस्ता: refer to Pandavas who were confident to win the war as Duryodhan was already defeated. हिंसितुम्- to harm, torture- पू. का. वा. हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of हिंस्-१, ७ प. प. & १० उ. प.- हिंसति, हिनस्ति, हिंसयति-ते- to strike, hit, kill, injure, hurt, अकरोद्- अनद्यतन भूत प. प. त्. पु. ए. व. of कृ-८ ग. to do

**निष्णातोऽपि च वेदान्ते साधुत्वं नैति दुर्जनः।
चिरं जलनिधौ मग्नो मैनाक इव मार्दवम् ॥११५॥ पाभेः साधुत्वम्—वैराग्यम्**

मैनाकः चिरम् जलनिधौ मग्नः (अपि) मार्दवम् (न एति)। दुर्जनः वेदान्ते निष्णातः अपि च साधुत्वम् (वैराग्यम्) न एति इव॥

Just as the Mainak Mountain, submerged in the ocean for along time, will not become soft, a wicked person well versed in Vedanta will not become noble.

मैनाकः- name of a mountain- said to be son of Himalaya & Mena, As per Hindu mythology many ancient mountains had wings and had the divine power of flight. However, due to some misunderstanding, Lord Indra chopped off the wings of Mainak's 99 brothers. Mainak sought help from Vayu God and so Vayu placed Mainak into the ocean, blocking demons from coming out from the underworld. He later came out to serve Hanuman in his mission for Ram Karya.

मग्नः- submerged, immersed, sunk- क. भू. धा. वि. of मस्ज्- मज्जति ६ प. प. to sink, plunge, bathe, दुर्जनः - wicked person- दुष्टः जनः - कर्मधारय स. & निष्णातः - adjctv- expert, conversant, well versed- (क. भू. धा. वि. of नि+ स्ना- to plunge deep into, to be perfect- स्नाति- २ ग. प. प. to bathe)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., चिरम्- अव्यय- for a long time,

जलनिधौ & वेदान्ते- पु. लिं. स. वि. ए. व. of जलनिधि- sea, ocean- जल- water, निधि- treasury, storehouse, abode- जलस्य निधिः - ष. तत्पुरुष स. & वेदान्त- (उपनिषद्)- which come at the end of Vedas- system of philosophy which teaches the ultimate aim and scope of Vedas, मार्दवम् & साधुत्वम्- द्वि. वि. ए. व. of मार्दव- softness, gentleness, mildness- मृदु- adjctv- soft, tender, delicate & साधुत्व- innocence, fitness, good behaviour - साधु- adjctv- good, fit, noble, (वैराग्यम्- worldly desires or passion)- त्वि suffix implies quality, nature, इव- अव्यय- like, similar to, अपि- अव्यय- also, even, च- and, न- no, not, एति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of इ-२ ग. प. प. to go, to come to, become

**परवित्तजिहीर्ष्या प्रवृत्तः पिशुनः तु स्वयमेव नाशमेति।
सुलभः शलभस्य किं न दाहः पृथुदीपग्रसनाय जृम्भितस्य ॥११६॥**

परवित्तजिहीर्ष्या प्रवृत्तः पिशुनः स्वयम् एव तु नाशम् एति। पृथुदीपग्रसनाय जृम्भितस्य शलभस्य दाहः किम् न सुलभः ?

A wicked person, determined to grab other's wealth gets himself destroyed. Does not a moth, with its wide-open mouth to swallow a large lamp, is burnt itself easily?

परवित्तजिहीर्ष्या- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of परवित्तजिहीर्षा- desire for grabbing wealth of others- पर- other, another, वित्त- wealth, जिहीर्षा- desire to grab, swallow- परस्य वित्तम्- परवित्तम् & परवित्तस्य जिहीर्षा- परवित्तजिहीर्षा- both ष. तत्पुरुष स., प्रवृत्तः- occupied with, inclined, engaged in, - क. भू. धा. वि. of प्रे+ वृत्- (वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist), पिशुनः- wicked, cruel, vile, दाहः -getting burnt, destruction & सुलभः- easy, effortless- सुखेन लभते इति- उपपद तत्पुरुष स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., नाशम्- द्वि. वि. ए. व. of नाश- destruction, end- (नश्- नश्यति ४ ग. प. प. to be lost, vanish, destroyed), एति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of इ-२ ग. प. प. to go, to come to, become, पृथुदीपग्रसनाय- पु/न. लिं. च. वि. ए. व. of पृथुदीपग्रसन- swallowing of a large lamp- पृथु- adjctv- large, big, दीप- lamp- ग्रसन- swallowing, devouring- (ग्रस्- ग्रसते १ ग. आ. प. to swallow, grab, devour- पृथुः दीपः- पृथुदीपः- कर्मधारय स. & पृथुदीपस्य ग्रसनम्- ष. तत्पुरुष स., जृम्भितस्य, शलभस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of जृम्भित- opened mouth- क. भू. धा. वि. of जृम्भ (जृभ)- जृम्भते- जृम्भते- १ ग. आ. प. to yawn, open the mouth wide, शलभ- moth, locust, स्वयम्- of its own, oneself, एव- just, only, तु- but, on the other hand- all अव्यय, किम् न- अव्यय- a particle of interrogation- isn't it, doesn't it

**मनो हि जगतां कर्तुं मनो हि पुरुषः परः ।
मनःकृतं कृतं लोके न शरीरकृतं कृतम् ॥११७॥ योगवासिष्ठ- ३.८९.१**

मनः हि जगताम् कर्तृ (अस्ति)। मनः हि पुरुषः परः (भवति)। मनःकृतम् (हि) कृतम् लोके (भवति)। शरीरकृतम् न कृतम् (अस्ति) ॥

Mind alone is the maker of this world. Mind certainly is the unfathomable Supreme Reality. In this world, whatever is created by the mind is the real work. Anything done just physically (mechanically), is not real work.

मनः, कर्तृ, पुरुषः, परः, कृतम्, मनःकृतम् & शरीरकृतम्- all in प्र. वि. ए. व. of मनस्- न. लिं.- mind, intelligence, perception, wish, conscience, कर्तृ- न. लिं.- one who creates, makes, performs, पुरुष- पु. लिं.- a man, functionary, Supreme Being, परः- पु. लिं.- ultimate or final beatitude, कृतम्- न. लिं.- done, created- कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, create, मनःकृतम्- न. लिं.- done by mind, conscience- मनसा कृतम् & शरीरकृतम्- न. लिं.- done by body, physically done- शरीरेण कृतम्- both - तृ. तत्पुरुष स., जगताम्- न. लिं. ष. वि. ब. व. of जगत्- world, लोके- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक- world, हि- अव्यय- surely, indeed, न- no, not

**यथा हि मलिनैः वस्त्रैः यत्र कुत्रोपविश्यते ।
वृत्ततः चलितोऽप्येवं शेषं वृत्तं न रक्षति ॥११८॥**

(मनुष्यः) मलिनैः वस्त्रैः (युतः) यथा हि यत्र कुत्र उपविश्यते (तथा), वृत्ततः चलितः (मनुष्यः) एवम् शेषम् वृत्तम् अपि न रक्षति ॥

Like a person in dirty clothes sits wherever, a person deviated from the proper behaviour, does not even attempt to protect whatever dignity he has left.

मलिनैः & वस्त्रैः- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of मलिन- adjctv- dirty, soiled- (मल- dirt, filth, dust- म्लै-१ ग. प. प. to be soiled, dirty) & वस्त्र- cloth, यथा- अव्यय- as, in which way, how, हि- अव्यय- indeed, surely, यत्र & कुत्र- where, in which place or case- both अव्यय, उपविश्यते- gets settled, sits- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of उप+ विश्- to sit down, to take a seat- (विश्- विश्यति ६ ग. प. प. to enter, go, enter into), वृत्ततः- from the character, behaviour, conduct- वृत्त- character, behaviour, conduct- क. भू. धा. वि. of वृत्- वर्तते- १ ग. आ. प. to be, to engage oneself, to behave- suffix of तस् (तः)- implies -from that' 'thence', चलितः- fallen, deviated, moved- क. भू. धा. वि. of चल- चलति-१ ग. प. प. to shake, go, move, अपि- अव्यय- even, also, एवम्- अव्यय- thus, in this manner, so, शेषम् & वृत्तम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of शेष- adjctv- balance, remaining- (शिष्- शेषति- to leave as balance, remainder & वृत्त- behaviour, न- no not रक्षति- saves, protects- वर्त. तृ. पु. ए. व. of रक्ष- १ ग. प. प.

**यद् यदिष्टतरं तत्तद् देयं गुणवते किल।
अतः एव खलो दोषान् साधुभ्यः संप्रयच्छति ॥११९॥**

यद् यद् इष्टतरम् तद् तद् गुणवते किल देयम् (भवति)। अतः एव खलः साधुभ्यः दोषान् संप्रयच्छति ॥

One normally offers respectable people things he likes for himself. Therefore, a wicked person showers noble people with blemishes.

(Here is a pun in use of word दोष, as wicked man has nothing to offer to others, except his blemishes and faults)

यद्- which, since & तद्- that, since that- both अव्यय- यद् यद्- whichever & तद् तद्- precisely that, इष्टतरम् & देयम्- न. लि. प्र. वि. ए. व. of इष्टतर- preferred one, better option- इष्ट- loved, desired, liked- क. भू. धा. वि. of इष्- इच्छति- ६ ग. प. प. to wish, long for, choose- तर- suffix is indicative of comparative degree & देय- (also दातव्य & दानीय)- worth giving, to be offered- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of दा- १ ग. प. प. यच्छति to give, गुणवते- पु. लिं. च. वि. ए. व. of गुणवत्- a noble or knowledgeable person- गुण- quality, virtue- वत्- affix shows possession, किल- अव्यय- indeed, certainly, assuredly, अतः (अतस्)- अव्यय- from this, hence, अतः एव- for this very reason, खलः- wicked person- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., साधुभ्यः- पु. लिं. च. वि. ब. व. of साधु- noble or virtuous person, दोषान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of दोष- fault, blemish, संप्रयच्छति- offers liberally, gives freely- वर्ति. तृ. पु. ए. व. of सं+ प्र+ दा- (दा- १ ग. प. प. यच्छति to give)

**वर्जनीयो मतिमता दुर्जनः सख्यैरयोः।
श्वा भवत्युपघाताय लिहन्नपि दशन्नपि ॥१२०॥ - शार्ङ्गधरपद्धतिः ३६७**

पाखे: भवत्युपघाताय or भवत्यपकाराय

दुर्जनः सख्यैरयोः मतिमता वर्जनीयः (भवति)। श्वा, लिहन् अपि दशन् अपि, उपघाताय (अपकाराय) भवति ॥

An intelligent person should avoid a wicked person either for friendship or for enmity. Both actions, licking or biting of a dog, cause harm to you.

मतिमता- by an intelligent or knowledgeable person -पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of मतिमत्- मति- स्त्री. लिं- intellect, judgement, knowledge, thought- मत्- affix implies possession, दुर्जनः, वर्जनीयः, श्वा, लिहन् & दशन्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of दुर्जन- wicked person- दुष्टः जनः - कर्मधारय स., वर्जनीय- to be avoided, shun- (also वर्जितव्य & वर्ज्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि.

of वृज्- वर्जति १ ग. प. प. to avoid, shun, श्वन्- dog, लिहत्- licking & दशत्- biting- both वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of लिह्- लेढि २ ग. प. प. to lick & दश्- दशति- १ ग. प. प. to bite, सख्यवैरयोः- in friendship and enmity- न. लिं. स. वि. द्वि. व. of सख्यवैरम्- सख्यम् च वैरम् च- द्वंद्व स.- सख्य- friendship & वैर- enmity, अपि- अव्यय-even, also, उपघाताय- for striking, assault & अपकाराय- for harm- च. वि. ए. व. of उपघात- assault- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of उप+हन्- घातयति- ते- (हन्-हन्ति २ ग. प. प. to kill, strike) & अपकार- harm, भवति- वर्त. तु. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. tine, to exist

**शिखी वार्यपि नादत्ते भूमेर्भुड़क्ते बलादहिम्।
दौरात्म्यं तत्र जाने किं सर्पस्य शिखिनोऽथवा॥१२१॥ योगवासिष्ठ-६.११८.१९**

शिखी भूमे: वारि अपि न आदत्ते (तथापि) अहिम् बलाद् भुड़क्ते। किम् तद् दौरात्म्यम्, सर्पस्य अथवा शिखिनः ? (अहम्) न जाने।

The peacock does not take water from the ground, but eats up the (venomous) snake mercilessly. Whether this is because of cruelty of the snake or that of peacock, I fail to understand.

शिखी & शिखिनः- पु. लिं. प्र & ष. वि. ए. व. of शिखिन्- a peacock, भूमे:- स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of -भूमि- earth, soil, ground, वारि & अहिम्- both द्वि. वि. ए. व. of वारि- न. लिं.-water & अहि- पु. लिं.- snake, serpent, आदत्ते -takes in, receives, accepts & भुड़क्ते- eats, devour- both वर्त. आ. प. तु. पु. ए. व. of आ+ दा- (दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant) & भुज्- भुनक्ति-भुंक्ते ७ ग. उ. प. to eat, बलाद्- पं. वि. ए. व. of बलम्- strength, violence, force, सर्पस्य- - पु. लिं. ष. वि. ए. व. of सर्प- snake, serpent, किम्- used as particle of interrogation-'whether', 'is it?', तद् - that, it & दौरात्म्यम्- cruelty, wickedness both in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., जाने- वर्त. प्र. पु. ए. व. of ज्ञा- जनाति- जानीते-९ ग. उ. प. to know, understand, अपि- even, also, अथवा- or, instead, perhaps, & न- no, not- all अव्यय

**सर्पणां च खलानां च सर्वेषां दुष्टचेतसाम्।
अभिप्राया न सिध्यन्ति तेनेदं वर्तते जगत्॥१२२॥ - पञ्च तन्त्र**

सर्पणाम् च खलानाम् च सर्वेषाम् दुष्टचेतसाम् अभिप्रायाः न सिध्यन्ति। तेन इदम् जगत् वर्तते॥

The evil objectives of snakes, wicked people and ill-wishing people do not (ultimately) materialise. That is why this world is still surviving.

सर्पणाम्, खलानाम्, सर्वेषाम् & दुष्टचेतसाम्- all in- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सर्प- snake, serpent, खल- wicked person, सर्व- everyone, all & दुष्टचेतस्- one who has evil design, mind- दुष्ट- wicked, depraved, defiled- क. भू. धा. वि. of दुष्- दुष्टति ४ ग. प. प. to be bad, evil, चेतस्- न. लिं.- mind, consciousness, heart- दुष्टम् चेतः यस्य सः- दुष्टचेतस्- बहुव्रीही स., अभिप्रायाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अभिप्राय- intention, object, aim, purpose, opinion, न- no, not, सिध्यन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of सिध्- सिध्यति ४ ग. प. प. to be accomplished, fulfilled, successful, इदम्- this, it & जगत्- world- both- न. लिं. प्र. वि. ए. व., तेन- by that, because of that- तृ. वि. ए. व. of तद्- that, it, वर्तते- is surviving, existing- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वृत्- १ ग. आ. प. to be, to exist, to happen

**अवश्यं पितुराचारं पुत्रः समनुवर्तते ।
नहि केतकवृक्षस्य भवत्यामलकीफलं ॥१२३॥** - महासुभाषित संग्रह

पुत्रः पितुः आचारम् अवश्यम् समनुवर्तते। केतकवृक्षस्य आमलकीफलम् नहि भवति॥

A son indeed follows the conduct of his father. A tree of Ketaki flowers does not bear Amala berries.

पुत्रः- son- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पितुः & केतकवृक्षस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of पितृ- father & केतकवृक्ष- tree of Ketaki flowers- केतकः- tree of Ketaki flowers, वृक्ष- tree- केतकस्य वृक्षः- केतकवृक्षः- ष. तत्पुरुष स., आचारम् & आमलकीफलम् both- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आचार- behaviour, conduct, practice & आमलकीफल- Amala berries- आमलकः (आमलकी)- Amala tree, फलम्-fruit- आमलकस्य फलम्- आमलकीफलम्- ष. तत्पुरुष स., अवश्यम्- अव्यय- certainly, surely, necessarily, समनुवर्तते - follows fully, conducts accordingly & भवति- happens, bears- both वर्त. तृ. पु. ए. व. of सं+ अनु + वृत्- (वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist, happen & भू- १ ग. प. प.- to be, to exist, happen, नहि- अव्यय- not at all, surely not

**कश्चिद् दुःखे वर्तमानः सुखस्य स्मर्तुमिच्छति ।
कश्चिद् सुखे वर्तमानो दुःखस्य स्मर्तुमिच्छति ॥१२४॥** - महाभा. १४.१२.७

कश्चिद्, दुःखे वर्तमानः, सुखस्य स्मर्तुम् इच्छति। कश्चिद्, सुखे वर्तमानः, दुःखस्य स्मर्तुम् इच्छति।

When some one is unhappy, he wants to remember his happy days. When one is having pleasant time, he likes to recollect his difficult days.

(These are the words of Shrikrishna to Yudhistir, who was grieving the deaths of his near and dear ones, after the Great War).

दुःखे & सुखे- both in न. लि. स. वि. ए. व. and दुःखस्य & सुखस्य -both in न. लि. ष. वि. ए. व. of दुःख- sorrow, grief, unhappiness & सुख- joy, happiness, delightful time, वर्तमानः - present time, living in, existing, staying- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be to exist & कश्चिद्- (कः+चित्) -someone, one who, both in -पु. लि. प्र. वि. ए. व., स्मर्तुम्- to recollect, to remember- हेत्वार्थं तुमन्त धा. सा. अव्यय of स्मृ- स्मरते १ ग. प. प. to remember, to think of, to be aware of, इच्छति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of इष्- ६ ग. प. प. to desire, wish, want

**अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च।
वशश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षडजीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥१२५॥** - महाभा विदुरनीति

राजन्, अर्थागमः नित्यम्, अरोगिता च, प्रिया भार्या च, प्रियवादिनी च, पुत्रः वश्यः च, विद्या अर्थकरी च, (एते) षड् जीवलोकस्य सुखानि (भवन्ति)।

Oh King, Following are the six pleasures of the worldly life.

-A purposful life (or being rich), good health (or having a stable wife), a loveable and sweet wife, obedient son, and education that earns money,

(अरोगिता- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व --> अरोगितः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व?)

राजन्-Oh King- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of राजन्-Oh, अर्थागमः- availability (provision) of funds- अर्थ- money, purpose, aim, आगमः- arrival, acquisition- अर्थस्य आगमः- ष. तत्पुरुष स., पुत्रः- son, वश्यः- under control, obedient- adjctv- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अरोगिता- having good health, absence of diseases- अरोगित- adjctv- न रोगित- नज्-तत्पुरुष स.- रोगित- sick, infirm, diseased, अरोगिता भार्या- healthy wife, प्रिया- loving, darling, प्रियवादिनी- pleasant speaking- प्रियम् वदति या सा - प्रियवादिनी- बहुब्रीही स., विद्या- knowledge, education, skill & अर्थकरी- (अर्थकर)- capable of earning- अर्थम् कारयति इति- अर्थकर- उपपद तत्पुरुष स.- all in- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., च-and, जीवलोकस्य- पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of जीवलोक- mortal life, worldly living- जीव- life, living, existing, लोक- world- जीवितम् लोकम्- जीवलोकम्- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., षड् (षट्) - six & सुखानि- pleasures, joys- both in- न. लिं. प्र. वि. ब. व., नित्यम्- अव्यय- always, everyday

**दिनमेकं शशी पूर्णः क्षीणस्तु बहुवासरान्।
सुखाददुःखं सुराणामप्यधिकं का कथा नृणाम् ॥१२६॥**

शशी एकम् दिनम् पूर्णः (अस्ति), क्षीणः तु बहुवासरान् (भवति)। सुराणाम् अपि सुखाद दुःखम् अधिकम् (विद्यते)। (तत्र) नृणाम् का कथा (स्यात्)?

The Moon is full only for a day in a month, while he is diminished for all other days. Thus, even for Gods, there is more sorrow than joy. Then what to say about the humans?

शशी, क्षीणः & पूर्णः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of शशिन्- the moon, क्षीण- waned, become lean, diminished- क. भू. धा. वि. of क्षि- क्षयति १ ग. प. प. to diminish, wane, become lean & पूर्ण- full, filled out, covered- क. भू. धा. वि. of पूर्- पूर्यते ४ ग. आ. प. to be full, to fill, to cover, surround, एकम्-one, single, दुःखम्- sorrow, hardship, trouble, अधिकम्- adjctv- more, excessive & दिनम्- day- all in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., तु- अव्यय- but, on the other hand, बहुवासरान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of बहुवासर- many days- बहु- adjctv- many, multi, वासर- day बहवः वासराः- बहुवासराः -कर्मधारय स., सुराणाम् & नृणाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सुर- a God & नृ- man, human being, अपि- अव्यय- also, even, सुखाद्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of सुख- joy, happiness, का- what & कथा- state of affairs, story, mention, account- both- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.

श्लाघः स एको भुवि मानवानां

स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः।

यस्यार्थिनो वा शरणागता वा

नाशाभिभंगाद्विमुखाः प्रयान्ति ॥१२७॥ - हितोपदेश

यस्य अर्थिनः वा शरणागताः आशाभिभंगात् विमुखाः न प्रयान्ति, सः एकः, भुवि मानवानाम् श्लाघः, सः उत्तमः, सत्पुरुषः, सः धन्यः (अस्ति)।

That person whp does not disappoint anybody who asks for money or shelter, is praiseworthy among the people in this world. He is the best one, a noble one and indeed a blessed one.

यस्य- whose- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who, अर्थिनः शरणागताः & विमुखाः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अर्थिन्- one who solicits, asks begs, शरणागत- one who seeks refuge, protection- शरण- refuse, protection, आगत- one who has come to- क. भू. धा. वि. of आ+ गम्-गच्छति १ ग. प. प. to come to, शरणार्थे आगतः यः सः- शरणागतः & विमुख- one who is turned away, declined- विगतः मुखात् - विमुखः- पञ्चमी तत्पुरुष स., आशाभिभंगात्- पं. वि. ए. व. of आशाभिभंग- loss of all hopes- आशा- desire, hope, अभि- अव्यव- prefix implies greatly, totally, भंग- destruction, loss, break - अभिभंग- total loss- आशायाः अभिभंगः- आशाभिभंगः - ष. तत्पुरुष स., प्रयान्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of प्र+ या to set out, undergo- (या- याति २ ग. प. प. to go, move), सः (तद्)- he, एकः- one, alone, श्लाघः - praiseworthy, respectable (also श्लाधितव्य & श्लाघनीय)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of श्लाघ- श्लाघते १ आ. प. to praise,

commend, उत्तमः- the best, excellent, सत्पुरुषः - noble or virtuous person- सत्- noble, virtuous, good, पुरुषः - person, man- सत् पुरुषः - कर्मधारय स. & धन्यः- adjctv- blessed or fortunate- all in - पु. लिं. प्र. वि. ए. व., मानवानाम्- among the men- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of मानव- man, human, भुवि- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of भू- earth, ने- no, not, वा-or

**युधिष्ठिर महाबाहो शृणु धर्मभृतांवर ।
नातप्ततपसो लोके प्राप्नुवन्ति महत्सुखम् ।
सुखदुःखे हि पुरुषः पर्यायेणोपसेवते ॥१२८॥ - महाभारत**

महाबाहो, धर्मभृतांवर, युधिष्ठिर, शृणु (मे वचनं) । लोके (कः अपि) अतप्ततपसः, महत्सुखम् न प्राप्नुवन्ति । पुरुषः सुखदुःखे पर्यायेण हि उपसेवते ॥

Oh, the mighty one, greatest upholder of Dharma, Yudhisthir! Listen, in this world, one who has not suffered, (also) does not get great happiness. A man experiences happiness and sorrow in a cyclic order, one after the other.

महाबाहो- महान्- strong, long, बाहु- arm- महान्तौ बाहू यस्य सः- बहुव्रीही स.- long armed, powerful, धर्मभृतांवर- great among followers of religious codes of conduct- धर्म- prescribed codes of conduct, religion, भृत- upholder, follower- क. भू. धा. वि. of भू- बिभर्ति- बिभृते- ३ ग. उ. प. to bear, support, uphold, वर- adjctv- best, finest, better than- धर्मम् बिभर्ति इति- धर्मभृत- उपपद तत्पुरुष स.. धर्मभृताम् वरः यः सः - धर्मभृतांवरः- बहुव्रीही स. & युधिष्ठिर- Name - all in पु. लिं. सं. वि. ए. व., शृणु- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of श्रु- शृणोति ५ ग. प. प. to listen, hear, लोके- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक- world, पुरुषः- man, human & अतप्ततपसः:- one who has not undergone penance, suffering, distress- both- पु. लिं. प्र. वि. ब. व.- तप्त- one who practiced penance, distressed, heated- क. भू. धा. वि. of तप्- तपति १ ग. प. प. to blaze, suffer, undergo penance- न तप्त- अतप्त- नज् तत्पुरुष स., तपसः - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of तपस्- न. लिं.-penance- अतप्तम् तपसः यस्मात् सः- बहुव्रीही स., महत्सुखम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of महत्सुख- great happiness- महत्-great, excessive, highest, सुख- joy, happiness- महत् सुखम्- कर्मधारय स., ने- no, not, प्राप्नुवन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of प्र+आप्- to achieve, experience- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get), सुखदुःखे- न. लिं. स. वि. ए. व. of सुखदुःख- सुखम् च दुःखम् च- द्वन्द्व स.- joy and sorrow, पर्यायेण- तृ. वि. ए. व. of पर्याय- regular recurrence, going or winding round, हि- अव्यय- surely, indeed, उपसेवते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of उप+ सेव्- to follow, enjoy- (सेव् - सेवते १ ग. आ. प. to serve, to wait or attend upon)

**भैषज्यमेतद् दुःखस्य यदेतद् नानुचिन्तयेत् ।
चिन्त्यमानं न व्येति भूयश्चापि प्रवर्धते ॥१२९॥**

दुःखस्य एतद् भैषज्यम्, यद् एतद् न अनुचिन्तयेत्। (तद्) चिन्त्यमानम् न व्येति, भूयः च अपि प्रवर्धते॥

(This is the advice given by Vidura to Dhritarashtra, who was mourning the loss of his sons after the Great War).

Thee best medicine for sorrow is not keep thinking about it. When one keeps recollecting it, it does not diminish, but keeps growing more and more.

दुःखस्य- न. लिं. ष. वि. ए. व. of दुःख- sorrow, tragedy, एतद्- this & भैषज्यम्- medicine- both न. लिं. प्र. वि. ए. व., यद्-अव्यय- since, as, न- no, not, अनुचिन्तयेत्- प. प. विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of अनु+ विन्त्- to recollect, to think over or about- (विन्त्- विन्तयति- ते १० ग. उ. प. to think), चिन्त्यमानम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of चिन्त्यमान- recollected, remembered- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of चिन्त्- to think, व्येति & प्रवर्धते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+ इ- to get spent, get vanished, disappear- (इ-एति २ ग. प. प. to go, to come to) & प्र+ वृध्- to get increased, expanded- (वृध्- वर्धते १ ग. आ. प. to grow, increase), भूयः (भूयस)- अव्यव- more, extra, च- and, अपि- अव्यव- even, also

**क्षीयन्ते सर्वदानानि यज्ञहोमबलिक्रियाः।
न क्षीयते पात्रदानमभ्यं सर्वदेहीनाम्॥१३०॥**

सर्वदेहीनाम्, सर्वदानानि (तथा) यज्ञहोमबलिक्रियाः क्षीयन्ते, (परन्तु) पात्रदानम् (तथा) अभ्यम् न क्षीयते॥

{Meritorious credits (पुण्यम्) earned through} All types of philanthropy (charity) and sacrificial offerings during Yajnas, are diminished as the time goes by. However, the credit earned by helping the needy and the protection offered to living beings is never diminished.

सर्वदेहीनाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सर्वदेहिन्- every living being- सर्व- every, देहिन्- living being- सर्वः देही- सर्वदेहिन्- कर्मधारय स., सर्वदानानि- all kinds of charities- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्वदान- सर्व- all, every, entire, दान-charity, donation- सर्वम् दानम्- सर्वदानम्- कर्मधारय स., यज्ञहोमबलिक्रियाः- all types of sacrificial offerings during Yajna-Yagas-स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of यज्ञहोमबलिक्रिया- यज्ञ- पु. लिं- sacrificial rite, an act of worship, होम- पु. लिं- consecrated fire for offerings to Gods, बलि- offering, oblation, क्रिया- स्त्री. लिं.- doing, action, activity- यज्ञः च होमः च बलिः च - यज्ञहोमबलिः- द्वंद्व स. & यज्ञहोमबलीनाम् क्रिया- यज्ञहोमबलिक्रिया- ष. तत्पुरुष स., क्षीयन्ते & क्षीयते- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ब. व. & ए. व. of क्षि- १, ५ & ९ ग. प. प.- क्षयति, क्षिणोति & क्षिणाति to diminish, reduce, decay,

ruin, पात्रदानम्- charity done to deserving- पात्र- deserving, worthy, दानम्- donation, grant, charity- पात्रेभ्यः दानम्- पात्रदानम्- च. तत्पुरुष स., अभयम्- removal of fear, protection from fear, security, safety- भय-fear, danger- न भयम्- अभयम्- न भयम्- न तत्पुरुष स.- न. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no, not,

तृणोल्क्या ज्ञायते जातरूपं

वृत्तेन भद्रो व्यवहारेण साधुः।

शूरो भयेष्वर्थकृच्छ्रेषु धीरः

कृच्छ्रेष्वापत्सु सुहृदश्वारयश्च ॥१३१. -महाभा- विदुरनीति- २५६

जातरूपम् तृणोल्क्या ज्ञायते। भद्रः वृत्तेन (ज्ञायते) ।, साधुः व्यवहारेण (ज्ञायते)। शूरः भयेषु (ज्ञायते) । अर्थकृच्छ्रेषु धीरः (ज्ञायते) । कृच्छ्रेषु आपत्सु सुहृदः च अरयः च (ज्ञायन्ते) ॥

Gold is tested with help of hay-torch. A good person is recognized by his behaviour. A person is judged by dealing with him. A hero is recognized during calamities. A person's inner strength is tested during financial crisis. And enemies and friends are identified when hardships and misfortunes occur.

जातरूपम्- न. लिं- Gold, भद्रः- desirable, friendly, good, साधुः- noble, fit, well-behaved, शूरः- brave, heroic, धीरः- strong-minded, resolute, courageous- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सुहृदः (सुहृद्)- friends, kind-hearts & अरयः (अरि)- enemies, adversaries- both पु. लिं. प्र. वि. ब. व., तृणोल्क्या, वृत्तेन & व्यवहारेण- तृ. वि. ए. व. of तृणोल्का- a torch or fire made of hay- तृण- न. लिं.- grass, hay, उल्का- flame, torch, meteor- तृणस्य उल्का- ष. तत्पुरुष स., वृत्त- behaviour, character- क. भू. धा. वि. of वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to behave, to be & व्यवहार- business, occupation, dealing, भयेषु, कृच्छ्रेषु, अर्थकृच्छ्रेषु & आपत्सु- स. वि. ब. व. of भय- पु/न. लिं- fear, danger, hazard, कृच्छ्र- पु/न. लिं- difficulty, hardship, calamity, अर्थकृच्छ्र- financial hardship- अर्थ- wealth, money, purpose, अर्थस्य कृच्छ्रम्- ष. तत्पुरुष स. & आपत्- स्त्री. लिं.- calamity, misfortune, danger, ज्ञायते- gets identified, known, recognized- कर्मणि प्रयोग तृ. वि. ए. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते १ ग. उ. प. to know, understand, च- and

इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं क्षमा दमः।

अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥१३२अ॥

तत्रपूर्वश्चतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेवते।

उत्तरश्च चतुर्वर्गो नामहात्मसु तिष्ठति ॥१३२ब॥ -महाभा- विदुरनीति २५६.३५.५७ & ५८

इज्या-अध्ययन-दानानि, तपः, सत्यम्, क्षमा, दमः, अलोभ इति अयम् अष्टविधः धर्मस्य मार्गः स्मृतः (अस्ति)। तत्र पूर्वः चतुर्वर्गः दम्भार्थम् अपि सेवते। उत्तरः च चतुर्वर्गः न-अमहात्मसु तिष्ठति॥

"Dharma" is practiced by following eight ways: offering sacrifices in Yajnya, study of Holy Scriptures, giving in charity, penance, truthfulness, forgiveness, self-control and absence of greediness. The first four are even used for self-pride by some, but the latter four are practiced only by great people.

धर्मस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of धर्म- prescribed course of conduct, religion, इज्याध्ययनदानानि- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of इज्याध्ययनदानम्- sacrifice, study (of scriptures) & donation- इज्या - स्त्री. लिं-sacrifice, अध्ययन- न. लिं.- study (of scriptures), दान- न. लिं- giving, granting- इज्या च अध्ययनम् च दानम् च- द्वंद्व स., तपः- पु. लिं- penance, suffering, सत्यम्- न. लि.- truth, क्षमा- स्त्री. लिं- forgiveness, patience, दमः- पु. लिं- self-control, firmness of mind, अलोभ- पु. लिं- absence of greediness- लोभ- greed, desire- न लोभः- न ज् तत्पुरुष स., इति- अव्यय- as follows, of this category or nature, अयम्- (इदम्)- this, अष्टविधः- पु. लिं-eight types- अष्टन्- eight, विधः- type, mode- द्विगु समास स., मार्गः- पु. लिं- way, approach, स्मृतः- prescribed, said- स्मृत- क. भू. धा. वि. of स्मृ- स्मरति- १ ग. प. प. to lay down, recall, remember, पूर्वः- earlier, former, चतुर्वर्गः- द्विगु समास, four categories- चतुर्- four, वर्गः- class, categories, items & उत्तरः- latter - all in- प्र. वि. ए. व., तत्र- अव्यय- there, in that place, दम्भार्थम्- for pride, arrogance, अपि- अव्यय- even, also, सेवते- serves, is used & तिष्ठति- stays, stands, applies- वर्त. त्. पु. ए. व. of सेव- १ ग. आ. प. to serve, attend upon & स्था- १ ग. प. प. to stand, stay, to be left, नामहात्मसु- पु. लि. स. वि. ब. व. of नामहात्मन्- न + अमहात्मन्= great, magnanimous, distinguished- (double negative) - महत्- great, large, big, आत्मन्- soul, महान् आत्मा यस्य सः- महात्मन्- बहुव्रीही स.

**दारेषु किञ्चित् स्वजनेषु किञ्चित्
गोप्यं वयस्येषु सुतेषु किञ्चित्।
युक्तं वा न युक्तमिदं विचिन्त्य
वदेत् विपश्चिन् महतोऽनुरोधात्॥१३३॥**

विपश्चित्, दारेषु किञ्चित्, स्वजनेषु किञ्चित्, वयस्येषु (किञ्चित्), सुतेषु किञ्चित् गोप्यम्, इदम् युक्तम् न वा युक्तम् (इति) विचिन्त्य, महतः अनुरोधात् वदेत्।

A wise man, after thinking thru the the good or bad consequences (proper or improper), and with great caution, agree to reveal only little bits of a secret to his wife, relatives, friends and sons.

विपश्चित्- learned, wise, intelligent- पु. लि. प्र. वि. ए. व., दारेषु, स्वजनेषु, वयस्येषु & सुतेषु- all in स. वि. ब. व. of दारा- स्त्री. लिं.-wife, स्वजन- पु. लिं.- relation, own people- स्व- pronoun- one's own, self, जन- person- स्वस्य जनः- ष. तत्पुरुष स., वयस्य- पु. लिं.- a friend, contemporary & सुत- पु. लिं.-son, किञ्चित् (किम्+ चित्)- a little, somewhat, गोप्यम्- न. लिं, द्वि. वि. ए. व. -of गोप्य- a secret, one that needs to be concealed, hidden- (also गोपनीय, गोपितव्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of गुप्- गोपयति-ते १० ग. प. प. to hide, conceal, इदम्- this, it & युक्तम्- proper, correct, fit- क. भू. धा. वि. of युज्- युनक्ति युक्ते ७ ग. उ. प. to be fit, right, ready for- both न. लिं, प्र. वि. ए. व., न-no, not & वा- or- both अव्यय, विचिन्त्य- after a thorough thinking, analysis, reflection- कर्मणि वि. धा. सा. अव्यय of वि+ चिन्त्- चिन्तयति-ते १० ग. उ. प. to think, reflect, महतः- by great through- ष. वि. ए. व. of महत्- large, great, big- अनुरोधात्- पं. वि. ए. व. of अनुरोध- approval, compliance, regard, consideration- (अनु+ रुध्- to assent, agree to- रुध्- रुणद्धि- रुद्धे ७ ग. उ. प. to oppose, obstruct), वदेत्- विध्यर्थं त्. पु. ए. व. of वद्-वदति १ ग. प. प. to say, speak

**विदग्धव्याहारैन् जडमतिरानन्दति मनागनालापज्ञानां न च वचनतः खेदमयते।
न विन्दत्यानन्दं जरठवृषभश्चन्दनरसैरसौ पङ्कालेपैरपि विषादं न जुषते ॥१३४ ॥**

जडमतिः विदग्धव्याहारैः न आनन्दति। मनागनालापज्ञानाम् वचनतः न च खेदम् अयते। (यथा) असौ जरठवृषभः चन्दनरसैः आनन्दम् न विन्दति पङ्कालेपैः अपि विषादम् न जुषते।

The dull-headed person does not enjoy the scholarly speech of an intellect nor does he feel sad by the incoherent speech of an ignorant of good person. The old bull does not feel happy by the application of sandal wood paste, nor does it feel sad when covered with coat of mud or slough.

जडमतिः- dull or stupid minded- जड़- adjctv- dull, stupid, मति- स्त्री. लि.- mind, thinking, knowledge- जडा मतिः यस्य सः- बहुव्रीही स., असौ (अदस)- that, it & जरठवृषभः- old bull- जरठ- adjctv- old, aged, infirm, वृषभ- bull, जरठः वृषभः- कर्मधारय स. - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., विदग्धव्याहारैः, चन्दनरसैः & पङ्कालेपैः- all in पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of विदग्धव्याहार- scholarly speech- विदग्ध- learned, scholarly, cleverly- क. भू. धा. वि. of वि+ दह्- (दह्- दहति- १ ग. प. प. to burn), व्याहार- speech, words- विदग्धः व्याहारः - कर्मधारय स., चन्दनरस- sandal paste- चन्दन- sandal, रस- sap, juice, flavour- चन्दनस्य रसः - ष. तत्पुरुष स. & पङ्कालेप- coat of mud or slough- पङ्कः- पु/न.- mud, slough, आलेप- coat, cover- पङ्कस्य आलेपः- ष. तत्पुरुष स., न- no, not, आनन्दति, अयते, विन्दति & जुषते- all in वर्त. तृ. पु. ए. व. of आ+ नन्द- to enjoy, feel happy- (नन्द- नन्दति १ ग. प. प. to be glad, pleased), अय्- १ ग. आ. प. to go, prosper, thrive, विद्- विन्दति-ते ६ उ. प. to feel, get, find & जुष्-६ ग. आ. प. to undergo, suffer- (also means: to be pleased, to like, to take pleasure), मनागनालापज्ञानाम्-

पु. लिं. ष. वि. ब. व. of मनागनालापज्ज- one who is ignorant of good conversation, one who is good in incoherent speech, मन- (मनस्-न. लिं.)- mind, understanding, perception, अग- adjctv- unapproachable, unreachable, आलापः- speech, talking, conversation, मनसः: अगनम् यद् तद्- मनागनम्- not understandable, incoherent- बहुव्रीही स.- मनागनः आलापः- मनागनालापः -कर्मधारय स., ज्ञ- adjctv- knowing, wise, familiar with- मनागनालापे ज्ञः- मनागनालापज्जः- स. तत्पुरुष स., वचनतः:- by words of- वचन- word, talk, तः (तस)- suffix implies, 'from', 'by that' न च खेदम्, आनन्दम् & विषादम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of खेदः- pain, sorrow, distress, आनन्द- joy, happiness & विषाद- sorrow, sadness, अपि- अव्यय- even, also

**दन्तावलेन्द्रमभितो ननु दानलाभ
प्रत्याशया भ्रमर चारु करोषि गीतम्।
जानाति किं स तव गानरसं मदान्धो
दानार्थिनं प्रसभमस्यति कर्णवातैः ॥१३५॥- सुभाषितकौस्तुभ-९**

भ्रमर, (त्वम्) अभितः दन्तावलेन्द्रम् दानलाभप्रत्याशया ननु चारु गीतम् करोषि। किम् सः मदान्धः तव गानरसम् जानाति? प्रसभम् (सः) (त्वाम्) दानार्थिनम् कर्णवातैः अस्यति।

O bee, you sing nicely around the King of elephants, with an intention of getting in return ichor (the juice that exudes from its temples of an elephant when it is in rut.) However, does that elephant, blind with intoxication, know the essence of your music? While you expect to get its ichor, it will quickly drive you away by flapping of its ears.

(Here use of word दान which also means ichor, the poet indirectly refers to people who try to please and seek favour from a hot-headed person who does not appreciate them and is likely to drive them away.)

भ्रमर- large black bee - पु. लिं. सं. वि. ए. व., दन्तावलेन्द्रम्, गानरसम् & दानार्थिनम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of दन्तावलेन्द्र- king of elephant, दन्तावल- an elephant- दन्तावलानाम् इन्द्रः- दन्तावलेन्द्र- ष. तत्पुरुष स., गानरस- essence of music, melody of the song- गान- song, रस- essence, elegance- गानस्य रसः- गानरसः:- ष. तत्पुरुष स., & दानार्थिन्- seeker of grant or seeker of ichor- दानस्य अर्थिन्- ष. तत्पुरुष स., अभितः (अभितस)- अव्यय- in the proximity of, near, before, ननु- अव्यय- surely, certainly, दानलाभप्रत्याशया- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of दानलाभप्रत्याशा- दान- grant, gift- also means: ichor or juice that exudes from temples of an elephant (मद), लाभ- gain, प्रति-अव्यय- prefix implies towards, for, आशा- desire- दानस्य लाभः- दानलाभः & दानलाभस्य प्रत्याशा- दानलाभप्रत्याशा- both- ष. तत्पुरुष स., चारु- adjctv- pleasing, beautiful, गीतम् -न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गीत- song- क. भू. धा. वि. of गै-

गायति- १ ग. प. प. to sing, करोषि- वर्त. द्वि. पु. ए. व. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, किम्- अव्यय- a particle of interrogation, सः & मदान्धः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he & मदान्ध- blind with intoxication- मद्- intoxication, rut, ichor, अन्ध- blind- मदेन अन्धः- तृ. तत्पुरुष स., तव- ष. वि. ए. व. of युष्मद्-you, जानाति & अस्यति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand & अस्- ४ ग. प. प. to throw, cast off, give up, कर्णवातैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of कर्णवात- blow of air by ear- कर्ण- ear, वात- wind, blow of air- क. भू. धा. वि. of- वा-वाति- २ ग. प. प. to blow- यद् वातः कर्णन कृतः तद्- कर्णवातः- बहुत्रीही स., प्रसभम्- अव्यय- by force, violently

**नासौ युष्मद्विहतिसमयो मानसं यात हंसाः जृम्भन्तेऽमी ननु जलधराश्छादिताशास्तमोभिः ।
पुष्णान्त्येतान् कटुविरटतस्ते बकानेव नास्मिन्काले दीप्त्यै कलरवकलाकौशलं पेशलं वः ॥१३६॥ - सुभाषितकौस्तुभ-१०**

हंसाः, असौ न युष्मद् वहतिसमयः । (यूयम्) मानसम् यात। अमी जलधराः तमोभिः छादिताशाः ननु जृम्भन्ते । अस्मिन् काले ते एतान् कटुविरटतः बकान् एव पुष्णन्ति, न वः कलरवकलाकौशलम् दीप्त्यै पेशलम् (भवति) ।

Oh Swans, this is not the time for you for enjoyment. Please go to Manas Lake. These clouds, covering all directions with darkness, are spreading out all over. During this time, only these cranes, cackling horribly, thrive. Your skill in making pleasant sound does not shine.

(This is to advise a poet, who is trying to display his talents at an inopportune time. This is an example of अन्योक्ति)

हंसाः- पु. लिं. सं. वि. ब. व. of हंस- swan, न- no, not, असौ & वहतिसमयः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of अदस्- that & वहतिसमय- enjoyment time- विहृति- स्त्री. लिं.- Enjoyment, pleasure, sport, समय- time- वहते: समयः- वहतिसमय - ष. तत्पुरुष स., युष्मत्- पं. वि. ब. व. of युष्मद्- you, मानसम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मानस- a sacred lake on mount Kailas, यात- आज्ञार्थ द्वि. पु. ब. व. of या- याति २ ग. प. प. to go, अमी-those & जलधराः- clouds- both पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अदस्-that & जलधर- जल- water, जलम् धरति इति- उपपद तत्पुरुष स., तमोभिः- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of तमस्- darkness, छादिताशाः- स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व. of छादिताशाः- enveloped in all directions- छादित- enveloped, covered- क. भू. धा. वि. of छद्- १० ग. उ. प. छादयति-ते- to cover, conceal, आशाः- directions, space around, ननु- अव्यय- surely, certainly, जृम्भन्ते & पुष्णन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of जृम्भ- (जृभ)- १ ग. आ. प. to spread out, extend everywhere & पुष्- पुष्णाति ९ ग. प. प. to thrive, support, nurture, अस्मिन्- this & काले- in the time- पु. लिं. स. वि. ए. व. of इदम्- this & काल - time, कटुविरटतः, एतान् &

बकान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of कटुविरटत्- cackling horribly- कटु- न. लिं.- improper, unpleasant, विरटत्- cackling, screaming- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वि+ रट् - (रट्- रटति १ ग. प. प. to shout, yell, cry), एतद्- this & बक- Indian crane, एव- अव्यय-only, just, alone, वः- yours- ष. वि. ब. व. of युष्मद्- you, दीप्त्यै- स्त्री. लिं. च. वि. ए. व. of दीप्तिः- brilliance, extreme loveliness, कलरवकलाकौशलम्- skill in making pleasant sound- कल- sweet indistinct, jingling, tinkling, रव- sound- कला- art, skill, कौशलम्- expertise, mastery कलः रवः - कलरवः- कर्मधारय स., कलरवस्य कला- कलरवकला- ष. तत्पुरुष स. & कलरवकलासु कौशलम्- कलरवकलाकौशलम्- स. तत्पुरुष स., & पेशलम्- adjctv- charming, lovely- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व.

हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थं नृतं वदन्।

सर्वं भूम्यनृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं वदेः ॥१३७॥- मनुस्मृती and महाभा. विदुरनीति

(मनुष्यः) हिरण्यार्थं अनृतम् वदन्, जातान् (पूर्वजान्) अजातान् (जनिष्ठमाणान्) च हन्ति। (सः) भूम्यनृते (भूम्यार्थं अनृतम् वदन्) सर्वम् हन्ति। (अतः त्वम्) भूम्यनृतम् मा स्म वदेः॥

A man who lies for the sake gold strikes (brings disgrace to) his ancestors and the future progeny. (But) If he speaks untruth for the sake of land, he strikes everything. (Therefore) May you never speak a lie for the sake of aquiring land.

हिरण्यार्थं & भूम्यनृते- पु. लिं. स. वि. ए. व. of हिरण्यार्थ- for the sake gold- हिरण्यम्- न. लिं.- gold, अर्थ- purpose, sake of- हिरण्यस्य अर्थम्- हिरण्यार्थम्- ष. तत्पुरुष स. & भूम्यनृत- lie for the sake of land- भूमि- स्त्री. लिं.- earth, land, भूमे: निमत्तं अनृतम् यद् तद्- भूम्यनृतम्- बहुत्रीही स., अनृतम्- untruth, a lie, सर्वम्- all, entire & भूम्यनृतम्- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., ऋतम्- truth- अन् ऋतम्- अनृतम्- नज् तत्पुरुष स., वदन्- speaking, talking- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वद्-वदति १ ग. प. प., जातान् & अजातान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of जात- born, taken birth & अजात- न जात- नज् तत्पुरुष स.- unborn, yet to be born- क. भू. धा. वि. of जन्-जायते ४ ग. आ. प. to be born, च- and, हन्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of हन्-२ ग. प. प. to kill, strike, destroy, मा स्म- अव्यय- a particle of prohibition- may you not, lest, वदेः- विधर्थं द्वि. पु. ए. व. of वद्- वदति- to speak

अनसूयः कृतप्रज्ञः शोभनान्याचरन्सदा।

अकृच्छात्सुखमाप्नोति सर्वत्र च विराजते ॥१३८॥- महाभा-विदुरनीति ५.३५.५५
पाठभेद -> अकृच्छात्सुखमाप्नोति--> नकृच्छं महदाप्नोति & विराजते--> विरोचते

(यः) अनसूयः, कृतप्रज्ञः, शोभनानि आचरन् (च अस्ति, सः) अकृच्छात्, सदा सुखम् आप्नोति । (न महद् कृच्छम् आप्नोति) । (सः) सर्वत्र विराजते (विरोचते) च ॥

A non-jealous and an accomplished scholar, always does auspicious things. He enjoys life without much difficulty (does not face great difficulty) and shines everywhere.

असूया- स्त्री. लिं.- Envy, intolerance, jealousy- **असूयः-** one who is jealous, envious- **अन् असूयः-** **अनसूयः-** one who is not jealous or envious & **कृत-** accomplished, done- **क.** भू. धा. वि. of **कृ-** करोति- **कुरुते** ८ ग. उ. प. to do, make, **प्रज्ञः** - learned, wise, intelligent, **कृतः** प्रज्ञः- **कृतप्रज्ञः-** **कर्मधारय स-** one who is accomplished in facilities of knowledge - both in **पु. लिं. प्र. वि. ए. व., शोभनानि-** auspicious things- **न. लिं. प्र. वि. ब. व. of शोभनम्-** auspicious, splendid, virtuous, **आचरन्-** practicing, observing- **वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of आ+ चर्-** (**चर्-** चरति १ ग. प. प. to move, walk), **सदा-** always, daily & **सर्वत्र-** everywhere- both **अव्यय, सुखम् & कृच्छ्रम्-** both in- **न. लिं. द्वि. वि. ए..व. of सुख-** happiness, joy & **कृच्छ्र-** miserly, trouble, difficulty, **अकृच्छ्रात् -पं. वि. ए..व. of अकृच्छ्र-** without any pain or difficulty- **न कृच्छ्र-** **नज् तत्पुरुष स., महत्-adjctv-** great, large, big, **विराजते, विरोचते &** **आप्नोति-** **वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+राज्-** to shine, appear successful (**राज्- राजति-ते १ ग. उ. प.** to shine, glitter), (**रुच्- रोचते १ ग. आ. प.** to shine, glitter, appear splendid) & **आप्- ५ ग.** प. प. to get, accomplish, च- and

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चाप्यवधार्यताम्।

आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥१३९॥ अ

यद्यदात्मनि चेच्छेत तत्परस्यापि चिन्तयेत्।

आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥१३९॥ ब -पद्मपुराण, शृण्टि १९.३५७—३५८

धर्मसर्वस्वम् श्रूयताम्, श्रुत्वा च अपि अवधार्यताम्। (तेषु) **आत्मनः प्रतिकूलानि परेषाम् न समाचरेत्।**
यद् यद् आत्मनि च इच्छेत तत् परस्य अपि चिन्तयेत्।

Please listen to essence of Dharma (Right way of living following Laws of Nature). After listening, understand it (श्रवण, मनन, निदिध्यास). Do not apply to others what you consider harmful to yourself but only that which is acceptable to you.

श्रूयताम् & अवधार्यताम्- आज्ञार्थ तृ. पु. ब. व. of श्रु- **श्रृणोति** ९ ग. प. प. to listen, study, learn & **अव+ धृ-** to understand, know accurately, first (**धृ- धरति १ ग. प. प. & धारयति- ते १० ग. उ. प.** to hold, bear), **धर्म-** prescribed codes of conduct, Religion, **सर्व-** all, every, **स्वम्-** belonging to, property, wealth, **सर्वस्य स्वम् - ष. तत्पुरुष स , सर्वस्वम्-** the whole of it, in enteritis- **धर्मस्य सर्वस्वम् -धर्मसर्वस्वम्- ष. तत्पुरुष स.-** entire stipulations of codes of conduct (religion)- **न. लिं. द्वि. वि. ए. व., श्रुत्वा-** after listening- **पू. का. वा. त्वान्त धा. सा.** **अव्यय of श्रु-** **श्रृणोति** ९ ग. प. प. to listen, च- and, **अपि-** अव्यय- even, also, **आत्मनः &** **आत्मनि-** पु. लिं. ष & स. वि. ए. व. of आत्मन्- self, one's own, **प्रतिकूलानि-** न. लिं. द्वि. वि. ब. व.

of प्रतिकूल- adverse, unfavourable, contrary, परेषाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of पर- other, समाचरेत् & चिन्तयेत्- विधर्थं प. प. तृ. पु. ए. व. of सं+ आ+ चर्- to follow, observe, practice- (चर्- चरति १ ग. प. प. to walk, move, go) & चिन्त्- चिन्तयति- ते १० ग. उ. प. to think, consider, यद् - which & तद्- that- अव्यय, यद् यद्- whichever, whatever, इच्छेत्- विधर्थं आ. प. तृ. पु. ए. व. of इष्- इच्छति ६ ग. प. प. to desire, wish, long for, परस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of पर- other

**न राज्यं न च राजाऽसीत्र दण्ड्यो न च दाण्डिकः।
धर्मेणैव प्रजास्सर्वा रक्षन्ति स्म परस्परम् ॥१४०॥**

न राज्यम् आसीत्, न च राजा (आसीत), न दण्ड्यः (आसीत), न च दाण्डिकः (आसीत)। प्रजाः सर्वः धर्मेणैव परस्परम् रक्षन्ति स्म॥

There was no kingdom nor there a king. There was neither criminal nor any imposer of the punishment. All people protected themselves and others by following Dharma. (Always doing the right thing by following Natural laws)

सत्य युग ?

न- no, not, राज्यम्- kingdom, राजा (राजन)- king, दण्ड्यः (also- दण्डनीय & दण्डितव्य)- one who is to be punished, criminal- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of दण्ड- दण्डयति-ते १० ग. उ. प. to punish, impose fine, chastise, दाण्डिकः- a staff-bearer, a judge to give punishment- - (दण्ड- staff, mace, stick)- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., आसीत्- was there- अनद्यतन भूत्. तृ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, च- and प्रजाः & सर्वः- पु. लि. प्र. वि. ब. व. प्रजा- people, subject & सर्व- all, entire, धर्मेणै- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of धर्म- prescribed codes of conduct, duty, supporting laws of nature एव- अव्यय- alone, just, only, परस्परम्- पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of परस्पर- adjctv- mutual, each other, mutually reciprocally, against one another, रक्षन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of रक्ष- रक्षति १ ग. प. प. to protect, guard, take care of, स्म- अव्यव- a particle added to the present tense of verbs to give sense of past tense

स्वल्पस्नायुवसावसेकमलिनं निर्मासमप्यस्थि गोः

श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्स्य क्षुधाशान्तये।

सिंहो जम्बुकमङ्ग्लमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं

सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥१४१॥ - भर्तृहरि नीतिशतक ३०

श्वा गोः स्वल्प-स्नायु-वसा-अवसेक-मलिनम् निर्मासम् अस्थि अपि लब्ध्वा परितोषम् एति, न तु तत् तस्य क्षुधा-शान्तये (भवति)। सिंहः अङ्गम् आगतम् जम्बुकम् अपि त्यक्त्वा द्विपम् निहन्ति। सर्वः जनः कृच्छ्र-गतः अपि सत्त्व-अनुरूपं फलम् वाञ्छति ॥

A dog feels happy even if it gets a cow's fleshless bone, dirtied by bits of ligament and marrow. However, it does not satisfy its hunger. A lion kills an elephant rejecting the fox, which has landed on its lap. Persons seek fruits (their catch/ gains) according to their own status, even if they have to face difficulties.

श्वा- (श्वन्)- dog, सिंहः- lion, सर्वः- all, entire, जनः- people, क्रुच्छ्रगतः-one who faced difficulty, took effort- क्रुच्छ्र- adjctv- difficulty, hardship, misery, गत- gone, undergone, faced- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व.)- क्रुच्छ्रः गतः- क्रुच्छ्रगत- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., गोः- पुस्ती. लिं. ष. वि. ए. व. of गो-cow or bull, स्वल्प- adjctv- little, small, स्नायु- ligament, वसा- marrow, आवसेक- पु. लिं.- sprinkling, मलिन- adjctv- soiled, dirtied, स्नायु च वसा च- स्नायुवसा- द्वंद्व स., स्वल्पम् स्नायुवसा- स्वल्पस्नायुवसा- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स., स्वल्पस्नायुवसायाः आवसेकः- स्वल्पस्नायुवसावसेकः- ष. तत्पुरुष स. & स्वल्पस्नायुवसावसेकेण मलिनम् -स्वल्पस्नायुवसावसेकमलिनम्- तृ. तत्पुरुष स.- devoid of flesh dirtied by bits of ligament and marrow, निर्मासम्- without meat, flesh- निःशेषम् मांसम्- अव्यय पूर्वपद कर्मधारय स. (निर्- अव्यव- prefix to a word conveys sense of : without devoid of, free from), मांसम्- meat, flesh, अस्थि- न. लिं.-bone, परितोषम्- contentment, full satisfaction, परि- अव्यव- prefix to a word conveys sense of : full, complete, very much, अङ्गम्-पु/न. लिं- lap, spot, आगतम्- arrived, reached- क. भू. धा. वि. of आ+ गम् (गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go), जम्बुकम्- jackal, fox, द्विपम्- elephant, फलम्- fruit, reward, result, सत्त्वानुरूपम्- according to own status- सत्त्व- capacity, vitality, substance, अनुरूपम्- resembling, like, according to- अनु- अव्यव- prefix to a word conveys sense of: like, imitation of, conformable to- all in- द्वि. वि. ए. व., अपि- अव्यव- also, and, even, लब्ध्वा- having got, received & त्यक्त्वा- rejecting, abandoning- both पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यव of लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, acquire, gain & त्यज्- १ प. प. to leave, abandon, एति, वाच्छति & निहन्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of इ- २ ग. प. प. to go, come to, वाच्छ- १ ग. प. प. to long for, desire & नि+हन्- to kill, destroy- (हन्- हन्ति-२ ग. प. प. to kill), तु- अव्यव- but, and now, as regards, तद्- that, it, तस्य- his, its- ष. वि. ए. व. of तद्, क्षुधाशान्तये- स्ती. लिं. स. वि. ए. व. of क्षुधाशान्ति- satisfy or quench the hunger- क्षुधा- स्ती. लिं.- hunger, शान्ति- removal, ease, alleviation- क्षुधायाः शान्तिः- ष. तत्पुरुष स., न- no, not

**अष्टौ गुणः पुरुषं दीपयन्ति
प्रज्ञा सुशीलत्वदमौ श्रुतं च।
पराक्रमश्चाबहुभाषिता च दानं
यथाशक्ति कृतज्ञता च ॥१४२॥**

प्रज्ञा, सुशीलत्वदमौ, श्रुतम् च पराक्रमः च अबहुभाषिता च यथाशक्ति दानम्, कृतज्ञता च, अष्टौ गुणः पुरुषम् दीपयन्ति ॥

The following eight qualities enlighten a person: Intelligence, good disposition, self-control, knowledge of scriptures, valour, restrained talking, and charity according to his capacity and sense of gratitude.

पराक्रमः - bravery, valour, courage- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रज्ञा- intelligence, wisdom, discernment, अबहुभाषिता- restrained talking, reticence- बहु- adjctv- much, many, large, भाषित- spoken, uttered- क. भू. धा. वि. of भाष्- भाषते १ ग. आ. प. to speak- भाषिता- nature of talking- बहुः भाषिता- बहुभाषिता- habit of talking too much, न बहुभाषिता- अबहुभाषिता- नन् तत्पुरुष स., कृतज्ञता- sense of gratitude- कृत- done, accomplished, service- कृतम् जानाति इति- कृतज्ञ- grateful, thankful- उपपद तत्पुरुष स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., शील- character, nature- सुभगः शीलः- सुशील- good nature- समा. प्रादि तत्पुरुष स.- सुशीलत्व- good natured, दम- control of senses- सुशीलत्वः च दमः च- सुशीलत्वदमौ- द्वंद्व स.- in पु. लिं. प्र. वि. द्वि. व., यथाशक्ति- as per capacity, ability- यथा-अव्यय- as, like, शक्ति- strength, capacity- यथा शक्तिः- शक्तिम् अनुसृत्य -अव्ययीभाव स., दानम्- charity & श्रुतम्- knowledge of scriptures- both in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., च, अष्टौ & गुणः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अष्टन्- eight & गुण- quality, virtue, पुरुषम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. पुरुष- man, person, दीपयन्ति- cause to light up, illuminate- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ब. व. of दीप्- दीप्यते ४ ग. आ. प. to shine, blaze

**प्रज्ञामेवागमयति यः प्राज्ञेभ्यः स पण्डितः।
प्राज्ञो ह्यवाप्य धर्मार्थैः शक्नोति सुखमेधितुम् ॥१४३॥** -महाभा-विदुरनीति २६७.३५.६६

यः प्राज्ञेभ्यः प्रज्ञाम् आगमयति, सः प्राज्ञः, पण्डितः हि भवति । सः धर्मार्थैः अवाप्य, सुखम् एधितुम् शक्नोति ॥

He/She who gains knowledge from well-read intelligent people, is surely a wise and proficient person. He/She can acquire happiness by following Dharma (right way of living) and acquiring wealth.

यः (यद्)- who, प्राज्ञः- wise, intelligent, सः (तद्)- he, that man, पण्डितः- proficient, clever, learned, प्राज्ञेभ्यः- from well-read, knowledgeable people- पु. लिं. पं. वि. ब. व. of प्राज्ञः, प्रज्ञाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रज्ञा- intelligence, wisdom आगमयति- studies, learns, attains- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of आ+गम्- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, move, धर्मार्थैः- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of धर्मार्थ- धर्म- prescribed codes of conduct, religion, अर्थ- wealth, purpose, object- धर्मम् च अर्थम् च- द्वंद्व स., अवाप्य- having obtained, got- पू. का. वा. धा. सा. ल्यबन्त अव्यय of अव+आप्- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, obtain, एधितुम्- हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of एध्-एधते १ ग. आ. प. to live in comfort, to prosper, सुखम्- न. लिं. द्वि. वि.

ए. व. of सुख- happiness, joy शक्नोति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of शक्- ५ ग. प. प. to be able, capable

**मरणान्तानि वैराणि निवृत्तं नः प्रयोजनम् ।
क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव ॥१४४॥ -रामयण- युद्धकाण्डः ९९-३९**

वैराणि मरणान्तानि (भवन्ति)। नः (अस्माकम्) प्रयोजनम् निवृत्तम् (अस्ति)। एषः मम अपि यथा (एषः) तव (आसीत्)। अस्य संस्कारः क्रियताम्॥

Enmities end with death. Our objective is completed. (Now) he is my brother as he is yours. (So) his cremation ceremony is to be done (with due respect).

Raama to Vibhishana after Raavana's death}

वैराणि & मरणान्तानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of वैर- enmity, hostility, quarrel & मरणान्त- ending with death, मरण- death, अन्त- end, conclusion- मरणे अन्तम् याति इति- मरणान्त- उपपद तत्पुरुष स., नः (अस्माकम्)- ours- ष. वि. ब. व. of अस्मद्- I, we, प्रयोजनम् & निवृत्तम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of प्रयोजन- purpose, object, use, motive & निवृत्त- completed, over, ceased- क. भू. धा. वि. of नि+ वृत्- (वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist, एषः & संस्कारः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of एतद् - this person, he & संस्कार- cremation ceremony, मम- mine, तव- yours & अस्य- his, of this person- ष. वि. ए. व. of अस्मद्- I, we, युष्मद्- you & इदम्- this person, he, क्रियताम्- to be done- कर्मणि प्रयोग आज्ञार्थ तृ. पु. ए. व. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, perform, अपि- even, also & यथा-like, in which way, manner- both अव्यय

**साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथ वा पृथक् ।
विजेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन ॥१४५॥ -मनुस्मृति पाखे: विजेतुम्- साधितुम्**

(मनुष्यः) अरीन्, साम्ना, दानेन, भेदेन, अथ वा समस्तैः (वा) पृथक् विजेतुम् (साधितुम्) प्रयतेत । (सः अरीन्) न कदाचन युद्धेन (विजेतुम् प्रयतेत) ॥

To win over the enemies, one should exercise conciliation or giving some ground (by compromise. If that does not succeed) then one should try dividing them. All these methods are to be employed separately one after the other or all of them together as required. Waging a war should never be an option.

अरीन्- द्वि. वि. ब. व. of अरि:- enemy, foe, साम्ना, दानेन, भेदेन & युद्धेन- तृ. वि. ए. व. of सामन्- न. लिं- appeasing, conciliation, gentleness, दान- gift, giving, भेद- dividing, breaking, separating & युद्ध- war, confrontation, समस्तैः- तृ. वि. ब. व. of समस्त- entire, all,

combined- क. भू. धा. वि. of सं+ (अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist), पृथक्- अव्यय- separately, singly, one by one, विजेतुम्- to win over, to defeat & साधितुम्- to be successful, to accomplish- both हेत्वार्थं तुमन्त धा. सा. अव्यय of वि + जि- १ ग. आ. प. (जि- जयति १ ग. प. to win) & साध्- साधोति-५ ग. प. प. प्रयतेत- आ. प. विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of प्रयत्- to try well or hard- (यत्- यतते १ ग. आ. प. to attempt, to try), न- not, no, कदा- when, at what time, कदा+ चन्- some time, at one time, न कदाचन्- never, अथ- now, here, वा- or- all- अव्यय

**पापं कर्तुमृणं कर्तु मन्यन्ते मानवाः सुखम्।
परिणामोऽतिगहनो महतामपि नाशकृत् ॥१४६॥**

मानवाः पापम् कर्तुम्, ऋणम् कर्तुम् सुखम् मन्यन्ते। (परन्तु तयोः)। परिणामः अतिगहनः, महताम् अपि, नाशकृत् (भवति)॥

Men (may) derive happiness with (objects obtained with) improper deeds and debt. (However), the consequence of these (acts) is very deep and disastrous even for powerful people.

मानवाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मानव- man, human, पापम्, ऋणम् & सुखम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पाप- sin, evil deed, forbidden deed, ऋण- debt, obligation in general & सुख- joy, happiness, कर्तुम्- for doing, incurring- हेत्वार्थं तुमन्त धा. सा. अव्यय of कृ-करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, मन्यन्ते- वर्त. तृ. पु. ब. व. of मन्- मन्यते ४ ग. आ. प. to consider, think, believe, परिणामः- result, outcome, consequence अतिगहनः - very deep, of great magnitude- अति- अव्यय- prefix implies: great, excessive, very much, गहनः- adjctv- deep, thick, inexplicable- विशेषणपूर्वपद कर्मधारय स. & नाशकृत्- disastrous, ruining- नाश- destruction, ruin- नाशम् करोति इति- नाशकृत्- उपपद तत्पुरुष स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., महताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महत्- great, noble, mighty, अपि- अव्यय- even, also

**जीर्णमन्नं प्रशंसन्ति भार्या च गतयौवनाम्।
शूरं विजितसंग्रामं गतपारं तपस्विनम् ॥१४७॥ - महाभा विदुरनीति२७०.३५.७०**

(सज्जनाः) जीर्णम् अन्नम् प्रशंसन्ति। (ते) गतयौवनाम् भार्याम् (प्रशंसन्ति)। (ते) विजितसंग्राम् शूरम् (प्रशंसन्ति)। (ते) गतपारम् तपस्विनम् (प्रशंसन्ति) ॥

(Wise people) praise an easily digestable food. They applaud an aged wife (for her commitments). They appreciate a brave man who has won his war and they applaud an ascetic who has achieved his goal.

जीर्णम् & अन्नम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जीर्ण- digested- क. भू. धा. वि. of जृ(दीर्घ)- १, ४ & ९ प. प. & १० ग. उ. प. -जरति, जीर्यति, जृणाति, जारयति-ते to digest, decay, to grow old, अन्न- food, भार्यम् & गतयौवनाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भार्या- wife & गतयौवना- one who has passed her youth, aged woman- गत- gone, past -क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, यौवन- youth- गतम् यौवनम् यस्याः सा- गतयौवना- बहुव्रीही स., विजितसंग्राम्, शूरम्, गतपारम् & तपस्विनम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विजितसंग्राम- one who has won his war- विजित- won, conquered- क. भू. धा. वि. of वि+ जि- to overcome- (जि- जयति १ ग. प. प. to win, conquer), संग्राम- war, battle- विजितम् संग्रामम् येन सः- विजितसंग्रामः- बहुव्रीही स., शूर- brave, courageous, गतपारः- one who has reached his goal- गत- (see above), पारम्- end or extremity of anything- गतम् पारम् येन सः- गतपारः & तपस्विन्- ascetic, one who practices penance, प्रशंसन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of प्र+ शंस्- to applaud, praise very much- (शंस्- शंसति- १ ग. प. प. to praise, extol)

**असूयको दन्दशूको निष्ठुरो वैरकृच्छठः।
स कृच्छं महदाप्नोति न चिरात् पापमाचरन् ॥१४८॥** - महाभा विदुरनीति २६२.३५.६५

(यः) असूयकः, दन्दशूकः, निष्ठुरः, वैरकृत् (तथा) शठः, पापम् आचरन्, (भवति), सः न चिरात् महद् कृच्छम् आप्नोति॥

An envious, venomous, cruel, quarrelsome, fraudulent person, who also does evil deeds, will soon get into great misery.

असूयकः- envious or jealous man- असूया-envy, jealousy- यः असूयाम् करोति सः- असूयकः- बहुव्रीही स., दन्दशूकः- venomous, demonous- (दन्दशः a tooth- दन्दशूकः- biting, a serpent, demon), निष्ठुरः- cruel, harsh, वैरकृत्- one who indulges in enmity- वैर- enmity, कृत्- adjctv- doer, maker, performer- यः वैरम् एव करोति सः- बहुव्रीही स., शठः- crafty, fraudulent, सः (तद्)- he & आचरन्- practicing, doing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of आ+ चर्- to practice, indulge- (चर्- चरति १ ग. प. प. to go, move)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पापम्, महद् & कृच्छम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पाप- sin evil deed, महत्- great, very much & कृच्छम्- adjctv- misery, hardship, difficulty, न- no, not, चिरात्- पं. वि. ए. व. of चिर- adjctv- long, lasting, न चिरात्- soon, आप्नोति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of आप्- ५ ग. प. प. to get, receive

**घटयति विघटयति पुनः कुटुम्बकं स्नेहमर्थमनवरतम्।
भवितव्यतैव लोके न खेदनीयं मनस्तेन ॥१४९॥** - बिबुधानन्द नाटक

(एषा) भवितव्यता (इह) लोके कुटुम्बकम्, स्नेहम्, अर्थम् (च) अनवरतम् घटयति, (तानि) पुनः विघटयति एव तेन मनः न खेदनीयम्॥

In this world, this Fate unites and disunites family, friendship and wealth in a continuously (in a cyclic order/ repeatedly). That should not affect your mind.

कुटुम्बकम्- family, स्नेहम्- friendship, अर्थम्- wealth, purpose, meaning, अनवरतम्- uninterrupted, incessant- (रत्- engaged, devoted to, अवरत- disengaged, interrupted-क्. भू. धा. वि. of अव+रम्- to disengage- (रम्-रमते १ ग. आ. प.)- अन्+ अवरत= अनवरत- नज् तत्पुरुष स., घटयति- unites & विघटयति- disunites- both प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of घट्- घटते- १ ग. आ. प. to strive after, exert oneself for, to happen, take place & वि+ घट्- to disunite, separate, take apart, पुनः (पुनर्)- अव्यय- again, anew, once more, लोके- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक- world, earth, भवितव्यता- inevitable, fate, destiny, possibility- भवितव्य (भवनीय, भव्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. भू- भवति १ ग. प. प. to be, exist, happen), एव- अव्यय- just, only, mere, तेन- by that, it, him - पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्- that, it, he, मनः & खेदनीयम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मनस्- mind, heart & खेदनीय- to be afflicted, troubled (also खैतव्य & खेद्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of खिद्- खिंदति ६ ग. प. प. & ४ ग. आ. प. खिद्यते- to suffer, get afflicted, pained

**भक्तिः साधुषु युक्तिरीशकथने सक्तिश्च विद्यार्जने
प्रीतिर्बन्धुषु भीतिरुद्धतजनान्नीतिर्नृपैः सङ्गमे।
ज्ञानं वेदवचस्सु भानममलं तर्केषु गानं हरे-
र्येषामस्ति त एव विद्वदुपधिं प्राप्तुं सदार्हा मताः ॥१५०॥**

ते एव विद्वत् उपधिम् प्राप्तुम् सदार्हाः मताः, येषाम् साधुषु भक्तिः, ईशकथने युक्तिः, विद्यार्जने सक्तिः च, बन्धुषु प्रीतिः, उद्धतजनात् भीतिः, नृपैः सङ्गमे नीतिः, वेदवचस्सु ज्ञानम्, तर्केषु अमलम् भानम्, हरे: गानम् अस्ति।

Only those are always considered worthy to receive the title of knowledgeable or learned, who have devotion to virtuous people, are involved in describing the Lord, have keen interest in acquisition of knowledge, have love for their relatives, fear for arrogant people, manners for conducting oneself with people in authority (kings), knowledge of sacred scriptures, uncorrupted knowledge of logic and praise of God Almighty.

येषाम्- those who-पु. लिं. ष. वि. ब. व. of यद्-who, साधुषु, वेदवचस्सु, बन्धुषु & तर्केषु- all in पु. लिं. स. वि. ब. व. of साधु- noble or virtuous person, वेदवचस्- perception or injunction of Vedas- वेद- पु. लिं.- sacred knowledge, scripture, वचस्- न. लिं- perception, injunction, speech- वेदानाम् वचः- वेदवचस्- ष. तत्पुरुष स., बन्धु- relative, brother & तर्क- logic, reasoning, भक्तिः- devotion, reverence, (भज्- भजति-ते १ ग. उ. प. to adore, worship),

युक्तिः- aptness, practice- (युज्- युनक्ति- युंक्ते ७ ग. उ. प. to deploy, practice), सक्तिः- attachment, devotion, interest- (संज्- सजति १ ग. प. प. to stick, cling to), प्रीतिः- love, affection- (प्री-प्रीणाति- प्रीणीते ९ ग. उ. प. to please, take delight, love), भीतिः- fear, dread- (भी- बिभेति ३ ग. प. प. to fear, to be afraid) & नीतिः - conduct, manner of conducting oneself- (नी- नयति-ते १ ग. उ. प. to conduct, carry)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., ईशकथने, विद्यार्जने & सङ्गमे- न. लिं. स. वि. ए. व. of -ईशकथन- narration of Lords stories- ईश- Lord, Master, कथन- narration, description- ईशस्य कथनम्, विद्यार्जन- acquiring of knowledge, education, विद्या- स्त्री. लिं.- knowledge, education, अर्जन- acquisition, gain- विद्यायाः अर्जनम्- both ष. तत्पुरुष स. & सङ्गम्- meeting, association, च-and, उद्धतजनात्- पु. लिं. पं. वि. ए. व. उद्धतजन- arrogant person- उद्धत- proud, arrogant- क. भू. धा. वि. of उद्+ हन्- to be proud, arrogant- (हन्- हन्ति २ ग. प. प. to kill, strike), जन- people, person- उद्धतः जनः- उद्धतजन- विशेषण पूर्वपद कर्मधारय स., नृपैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of नृप- king, ज्ञानम्- knowledge, understanding, अमलम्- pure, uncorrupted- मलम्- dirt, filth- न मलम्- अमलम्-नज् तत्पुरुष स., भानम्- knowledge, perception, गानम्- singing, song, विद्वत् (विद्वस्)- wise, knowledgeable, learned & उपधिम्- title, honour- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., हरे:- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of हरि- God, Vishnu, अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, to exist, ते- they- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of तद्- he, एव- अव्यय- alone, only, प्राप्तुम्- to receive, get, -हेत्वार्थ तुमन्त धा. सा. अव्यय of प्र+आप्- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get), सदाहर्हः & मताः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सदाहर्ह- always deserving- सदा- अव्यय- always, every day, अर्ह- deserving, entitled- सदा अर्हः यः सः- बहुव्रीही स. & मत- considered, regarded- क. भू. धा. वि. of मन्- मन्यते ४ ग. आ. प. & मनुते ८ ग. आ. प.- to believe, think

**कश्चिद्वाचं रचयितुमलं श्रोतुमेवापरस्तां कल्याणी ते मतिरुभयथा विस्मयं नस्तनोति।
 न होकस्मिन्नितिशयवतां संनिपातो गुणानां एकः सूते कनकमुपलस्तत्परीक्षाक्षमोऽन्यः ॥१५१॥**
 - कविकालिदासः

कल्याणी, कश्चिद् वाचम् रचयितुम् अलम् (अस्ति), परः ताम् श्रोतुम् एव (अलम् अस्ति), (परन्तु) ते मतिः उभयथा (अस्ति)। तद् नः विस्मयम् तनोति। एकस्मिन् अतिशयवताम् गुणानाम् संनिपातः न हि (वर्तते)। एकः उपलः कनकम् सूते। अन्यः तद् परीक्षाक्षमः (भवति) ॥

Oh Blessed-one, someone is competent to compose (a good piece of literature), while the other is good at only listening to (enjoying) it. (However) your mind is good at both. That is surprising to us. Indeed, there is no collection (assemblage) of multitude of qualities (virtues) in one individual. Only one (type of) stone produces gold. The other (stone) is capable of testing it.

कल्याणी- Oh Blessed One- स्त्री. लिं. सं. वि. ए. व., कश्चिद् (कः+ चित्), संनिपातः, एकः, उपलः, परीक्षाक्षमः अन्यः & परः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of (किम्+ चित्)- someone, संनिपात- occurrence, collection, assemblage (सं+ नि+ पत्- पतति १ ग. प. प.), एक- one, परीक्षाक्षम- capable of testing, qualifying- परीक्षा- exam test, क्षम- competent, capable- परीक्षासु क्षमः - परीक्षाक्षमः - स. तत्पुरुष स, अन्य & पर- other, another, वाचम्, ताम् & अतिशयवताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वाच्- word, language, composition, तद्- she & अतिशयवता- excellence, excessiveness- (अतिशय- excessive & वत- suffix implies quality), रचयितुम्- to compose, arrange & श्रोतुम्- to listen- both तुमन्त हेत्वार्थ धा. सा. अव्यय of रच्- रचयति-ते १० ग. उ. प. to arrange, prepare, create & श्रु- श्रृणोति ५ ग. प. प. to listen, hear, अलम्- अव्यय- capable, sufficient, competent, एव- अव्यय- only, alone, just, ते (तव)- yours- ष. वि. ए. व. of युष्मद्- you, मति: -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.- mind, intellect, understanding, उभयथा- अव्यय- both ways, तद्- that, it- न. लिं. प्र. वि. ए. व., नः (अस्माकम्) & गुणानाम्- ष. वि. ब. व. of अस्मद्- I, we & गुण- virtue, quality, विस्मयम् & कनकम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विस्मय- surprise, astonishment & कनक- gold, तनोति & सूते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of तन्- तनोति- तनुते ८ ग. उ. प. to give, provide stretch & सू- २ ग. प. प. to produce, give birth, एकस्मिन्- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of एक- one, single, न- no, not, हि- अव्यय- surely, indeed,

अष्टादशपुराणानां सारं व्यासेन कीर्तितम्। परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्॥१५२॥

'परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्' (इति) अष्टादशपुराणानाम् सारम् (अस्ति) । व्यासेन (तत् सारं) कीर्तितम् (अस्ति)।

Vyaasji narrated the essence of all eighteen Puranas (well-known sacred scriptures) as "doing favour (to needy people) is a meritorious act (Punya), whereas hurting others is a sinful act. (Paap)"

परोपकारः- doing favour to others- पु. लि. प्र. वि. ए. व- पर- other, another, उपकार- favour, help- परेभ्यः उपकारः- परोपकारः- च. तत्पुरुष स. पुण्याय & पापाय- न. लिं. च. वि. ए..व. of पुण्य- meritorious/ virtuous act & पाप- sin, evil deed, परपीडनम्- troubling or hurting others- -पीडनम्- troubling or hurting -परस्य पीडनम् -परपीडनम्- ष. तत्पुरुष स., & कीर्तितम्- narrated, explained- क. भू. धा. वि. of कृ(दीर्घ)त्- कीर्तयति-ते- १० ग. उ. प. to tell, narrate, recite- both in न. लिं. प्र. वि. ए..व., अष्टादशपुराणानाम्- न. लिं. ष. वि. ब. व. of अष्टादशपुराण- eighteen Puranas- अष्टादशः- eighteen, पुराण- holy text- अष्टादशानां पुराणानां समाहारः- द्विगु स., सारम्- द्वि. वि. ए..व of सार- essence, summary, व्यासेन- पु. लि. तृ. वि. ए. व- व्यास- supposed to be author of Mahabharat, Bhagawat and many other sacred texts

अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते ।

स्वल्पमप्यनुगन्तव्यं मार्गस्थो नावसीदति ॥१५३॥ वल्लभदेव - सुभाषितावली

(मार्गस्थेण) सताम् वर्त्म कृत्स्नम् अनुगन्तुम् यदि न शक्यते, स्वल्पम् अपि अनुगन्तव्यम्, मार्गस्थः न अवसीदति।

If a traveller (in the journey of life) is not able to follow entirely the ways of virtuous people, even if he/she follows little bit of it, he/she will not fail.

सताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सत्- noble or virtuous, वर्त्म, कृत्स्नम्, स्वल्पम् & अनुगन्तव्यम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वर्त्मन्- way, course, usual manner or course of conduct, कृत्स्न- adjctv- all, whole, entire, स्वल्प- adjctv- little, a bit & अनुगन्तव्य (also अनुगमनीय & अनुगम्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of अनु+ गम्- to follow, practice- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go), अनुगन्तुम्- to follow, practice- हेत्वार्थं तुमन्त धा. सा. अव्यव of अनु+ गम्- follow, practice, यदि- अव्यव- if, in case, न- no, not, शक्यते- कर्मणि प्रयोग तृ. प. ए. व. of शक्- शक्नोति- ५ ग. प. प. to be able, competent, अपि- अव्यव- also, even, and, मार्गस्थः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मार्गस्थ- one who is traveling, wayfaring- मार्ग- way, road, passage, course- मार्गे तिष्ठति इति- मार्गस्थ- उपपद तत्पुरुष स., अवसीदति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अव +सद्- to perish, get destroyed, fail, suffer- (सद्- सीदति १ ग. प. प. to sit, lie, to be dejected, to perish)

प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः।
किन्तु मे पशुभिस्तुल्यं किन्तु सत्पुरुषैरिति ॥१५४॥

नरः आत्मनः चरितम् किम् नु मे पशुभिः तुल्यम् (अस्ति वा), किम् नु सत्पुरुषैः (तुल्यम् अस्ति)? 'इति प्रत्यहम् प्रत्यवेक्षेत ॥'

A man should review his behaviour everyday, asking himself whether it is similar to other animals or to noble people.

Among the four objectives of life (अर्थ, काम, धर्म, मोक्ष), animals follow only the first two but noble people follow all four with increasing em.

नरः- man, person- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., आत्मनः- of oneself- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्- self, one's own, चरितम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of चरित- behaviour, life, act- क. भू. धा. वि. of चर्- चरति १ ग. प. प. to practice, perform, walk, wander, प्रत्यहम्- every day- अहन्- न. लिं.- a day- अहनि अहनि-प्रत्यहम्- अव्ययीभाव स., किम्- what, which & तुल्यम्- comparable, similar, resembling- adjctv- (तुल्- तोलति १ ग. प. प. & तोलयति-ते १० ग. उ. प.

to weigh, compare)- both in- न् लिं. प्र. वि. ए. व., नु- अव्यय- a particle having an interrogative force, मे (मम)- mine- ष. वि. ए. व. of अस्मद्- I, we, पशुभिः & सत्पुरुषैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of- पशु- animal, beast & सत्पुरुष- virtuous or saintly person- सत्- noble, good, पुरुष- man, person- कर्मधारय स., इति- अव्यय- an indeclinable used to report the very word spoken- thus, so, प्रत्यवेक्षेत- विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of प्रति+ अव+ईक्ष- to review, perceive again, reconsider- (ईक्ष- ईक्षते १ ग. आ. प. to see, behold)

**धारणाद्वर्ममित्याहुः धर्मद्वारयते प्रजाः।
यत् स्याद्वारणसंयुक्तं स धर्म इति निश्चयः ॥१५५॥-** महाभारत, कर्ण पर्व

"धारणात् धर्मम्" इति आहुः। प्रजाः धर्मात् धारयते। यत् स्यात् धारणसंयुक्तः, सः धर्मः इति निश्चयः (भवति) ॥

It is called Dharma because of its capacity to uphold (the Laws of Nature, Doing the Right thing, Moral Duty etc). Entire Mankind is sustained by Dharma (alone). That with the capacity to uphold (everything else) surely is Dharma.

प्रजाः:- mankind, population, subjects- प्र. वि. ब. व. of प्रजा, धर्मः, धर्मात् & धर्मम्- पु. लि. प्र., पं. & द्वि. वि ए. व of धर्म- prescribed course of conduct as defined in the scriptures, religion, धारयते- upholds, sustains, maintains- वर्त. तृ. पु. ए. व. of धृ-१० उ. प. धारयति- ते, धारणात्- स्त्री. लिं. पं. वि. ए. व. of धारणा- act of supporting, bearing, preserving, इति- अव्यय- particle used to report the very word spoken- so, thus, आहुः (ब्रूवन्ति)- वर्त. तृ. पु. ब. व. of ब्रू- ब्रवति (आह)- ब्रूते- २ ग. उ. प. to say, tell, यत्- because of which- पु/न. लिं. प्र.वि. ए. व. of यद्- which what, धारणसंयुक्तः:- capable or comprised of upholding, supporting- संयुक्तः:- connected, blended, possessed of- क. भू. धा. वि. of सं+ युज्- (युज्- युनक्ति- युंक्ते ७ ग. उ. प. to join, unite), सः (तद्)- he & निश्चयः - sure one, settled or firm conviction- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व.

**परप्रोक्तगुणो यस्तु निर्गुणोऽपि गुणी भवेत्।
इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः ॥१५६॥-** चाणक्य नीति

यः परप्रोक्तगुणः (सः) निर्गुणः अपि तु गुणी भवेत्। (परन्तु) स्वयम् प्रख्यापितैः गुणैः इन्द्रः अपि लघुताम् याति॥

One who is praised as virtuous by others is recognized so, even though he is not praiseworthy. On the other hand, even (the King of Gods,) Indra, reduces to insignificance by boasting about his mighty qualities.

In post Vedic literature, Indra is depicted as a powerful hero but one who constantly gets into trouble with his pride, drunken, hedonistic and adulterous ways.

यः (यद्)- who, परप्रोक्तगुणः- praised as virtuous or of noble qualities by others- पर- other, another, प्रोक्त- said, spoken of, described, गुणः- quality, virtue- परेण प्रोक्तम्- परप्रोक्तम्- तृ. तत्पुरुष स. & परप्रोक्ताणि गुणानि यस्य सः - परप्रोक्तगुणः -बहुव्रीही स., निर्गुणः - one who is devoid of any quality- निर्गताः गुणाः यस्मात् सः- बहुव्रीही स. & इन्द्रः- king of Gods, Indra & गुणी (गुणिन्)- one who is endowed with virtue, quality- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., अपि- अव्यय- also, even, and, तु- अव्यय- but, on the other hand, भवेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, स्वयम्- अव्यय- oneself, in one's own person, प्रख्यापितैः & गुणैः- पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of प्रख्यापित- declared, proclaimed, told- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of प्र+ ख्या- प्रख्यापयति- (ख्या- ख्याति २ ग. प. प. to tell, declare & गुण- virtue, quality, लघुताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of लघुता- smallness, insignificance, contempt (लघु-small, cheap), याति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of २ ग. प. प. to go, come to

**यः पठति लिखति पश्यति परिपृच्छति पण्डितानुपाश्रयति ।
तस्य दिनकरकिरणैर्नलिनीदलमिव विकास्यते बुद्धिः ॥१५७॥-सुभाषित रत्न भाण्डागारं**

यः पठति, लिखति, पश्यति, परिपृच्छति, पण्डितान् उपाश्रयति, तस्य बुद्धिः दिनकरकिरणैः नलिनीदलम् इव विकास्यते ॥

The intelligence of a person, who reads (studies), writes, sees (examines), inquires in depth and keeps the company of the learned, expands the way lotus petals bloom by the Sun's rays.

यः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, पठति, लिखति, पश्यति, परिपृच्छति, उपाश्रयति & विकास्यते- all in वर्त. तृ. पु. ए. व. of पठ- १ ग. प. प. to read, recite, study, लिख- ६ ग. प. प. to write, दृश्- to see, look at, परि+ प्रच्छ- to inquire thoroughly- (प्रच्छ- पृच्छति- ६ ग. प. प. to ask, question), उप+ आ+ श्रि- to depend on, to have recourse to- (श्रि- श्रयति-ते १ ग. उ. प. to go to, approach) & वि+ कास् (काश)- to bloom, open up, shine- (कास्- कास्यते /काश- काश्यते-४ ग. आ. प. to shine, look brilliant), पण्डितान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of पण्डित- learned, expert, proficient, तस्य- his- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of तद्-he, बुद्धिः- intelligence, talent, perception, knowledge- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., दिनकरकिरणैः पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of दिनकरकिरण -Sun's rays- दिन- day, किरणः-ray, दिनम् करोति इति- दिनकरः- उपपद तत्पुरुष स. & दिनकरस्य किरणः- दिनकरकिरणः- ष तत्पुरुष स., नलिनीदलम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of नलिनीदल- नलिनी- स्त्री. लिं.- lotus, दल- न. लिं.-petal- नलिन्याः दलम्- नलिनीदलम्- ष तत्पुरुष स., इव- अव्यय- like, similar to

**दुर्जनं सज्जनं कर्तुमुपायो नहि भूतले ।
अपानं शतधा धौतं न श्रेष्ठमिन्द्रियं भवेत् ॥१५८॥** - चाणक्य नीति १०.१०

दुर्जनम् सज्जनम् कर्तुम् उपायः भूतले नहि (वर्तते)। अपानम् शतधा धौतम् श्रेष्ठम् इन्द्रियम् न भवेत्॥

There is no method to turn a wicked person into a virtuous one. Even after washing it hundred times, Anus is not considered the best among the bodily organs.

This is not fair! Anus is one of the five organs of action- कर्मन्द्रिय

दुर्जनम्, सज्जनम् & अपानम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of दुर्जन- wicked or bad person- दुष्टः जनः & सज्जन- virtuous or good person- सत् जनः:- both समा. प्रादितत्पुरुष स. & अपान- anus- (also means breathing out), कर्तुम्- to make or prepare- हेत्वार्थं तुमन्त धा. सा. अव्यय of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, उपायः- means, remedy, way, stratagem- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., नहि- अव्यय- just not, surely not, भूतले- न. लिं. स. वि. ए. व. of भूतल- surface of the earth- भूः - स्त्री. लिं.- earth, globe, तल- न. लिं- surface, भुवः तलम्- ष. तत्पुरुष स., शतधा- अव्यय- hundred times/ways- (शत- hundred), धौतम्- washed, cleaned- धौत (धूत, धून)- क. भू. धा. वि. धू-६ ग. प. प. & १, ५, ९ & १० ग. उ. प.- to wash, clean, shake off, श्रेष्ठम्- adjctv- best, excellent, pre-eminent & इन्द्रियम्- bodily organ, भवेत्- विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist, to happen

**कश्चात्र पार्थिवः को वात्र सेवकः
को वा गुरुः कश्च शिष्योऽथ वा ।
चक्रमावर्तते पात्राणि भेदयद्
विश्वाख्यानाटके नागराज ॥१५९॥**

कः च अत्र पार्थिवः कः वा अत्र सेवकः कः वा गुरुः कः च अथ वा शिष्यः।
भेदयद् चक्रम् पात्राणि विश्वाख्यानाटके आवर्तते- (इति) नागराज (आह) ॥

Who is the King here? And who is a servant here? Who is a teacher and for that matter who is a student? The wheel of life turns changing the characters in this drama called Universe- so says Nagaraja.

कः (किम्)- who, पार्थिवः- a King, Ruler, सेवकः- servant, गुरुः- teacher, elder & शिष्यः- follower, student- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., च- and, अथ- अव्यय- then, thus, वा- or, अत्र- अव्यय- here, in this place/case, चक्रम्- wheel, realm- न. लिं. प्र. वि. ए. व., भेदयद्-

changing, setting at variance- प्रयोजक वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of भिद्- भेदयति-ते (भिद्-भिनकित-भिंते ७ ग. उ. प. to break, displace, to pass through), पात्राणि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of पात्र- character or actor (in a drama), विश्वाख्यानाटके- न. लिं. स. वि. ए. व. of विश्वाख्यानाटक- Drama called Universe- विश्व- न. लिं.- universe, आख्या-स्त्री. लिं. - defined, named, नाटक- न. लिं.- drama, play- यद् विश्वम् इति आख्यम् तद्- विश्वाख्यम्- बहुव्रीही स. & विश्वाख्यम् नाटकम् इव- विश्वाख्यानाटकम् -उपमानोत्तरपद कर्मधारय स., आवर्तते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of आ+वृत्- appears, takes turn- (वृत्- वर्तते- १ ग. आ. प. प. to be, to exist, नागराज- name of the author

**भ्रान्तिर्न ते मनसि तिष्ठतु लेशतोऽपि
प्राधान्यमस्ति जगदावसथे ममेति।
अब्धौ च बुद्भुद इव प्रतिभासि यासि
ज्ञात्वेदममात्तविनयो भव नागराज ॥१६०॥**

जगदावसथे मम प्राधान्यम् अस्ति इति भ्रान्तिः ते मनसि लेशतः अपि न तिष्ठतु। अब्धौ बुद्भुदः इव प्रतिभासि, यासि च। इदम् ज्ञात्वा, आत्तविनयः भव- (इति) नागराज (आह) ॥

Let there be no illusion in your mind that you have any importance whatsoever in this world called house. You appear (shine) like a bubble (for some time) in a vast ocean and then go away (disappear without a trace). Knowing this, remain humble all the time- so says Nagaraja.

जगदावसथे, मनसि & अब्धौ- स.वि. ए. व. of जगदावसथ- पु. लिं.- world called house -जगत्- न. लिं- world- अवसथ- पु. लिं.- house, dwelling- अवसथः इव जगत् - जगदावसथः - उपमानोत्तरपद कर्मधारय स., मनस्- न. लिं.- mind, heart & अब्धिः- ocean, reservoir, मम (मे)- mine- ष. वि. ए. व. of अस्मद्- I, we, प्राधान्यम्- principal cause, prime importance- अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, to exist, इति- अव्यय- namely, this, so, ते (तव)- your- ष. वि. ए. व. of युष्मद्- you, लेशतः- by small measure- लेश- small, bit, little- तस्- suffix implies - by, from that, अपि- अव्यय- even, also, भ्रान्तिः, बुद्भुदः & आत्तविनयः- all in प्र. वि. ए. व. of भ्रान्ति- स्त्री. लिं.- delusion, impression, बुद्भुदः -पु. लिं.- bubble & आत्तविनयः- पु. लिं.- one who has accepted humbleness, one who is polite- आत्त- accepted, undertaken, assumed- कृ. भू. धा. वि. of आ+दा- to accept, report to- (दा- ददाति-दत्ते- ३ ग. उ. प. to give), विनय- humility, politeness- आत्तम् विनयम् येन सः- आत्तविनयः- बहुव्रीही स., न- no, not, तिष्ठतु- आज्ञार्थ तृ. पु. ए. व. of स्था- तिष्ठति- १ ग. प. प. to stand, remain, stay, च- and, इव- अव्यय- like, similar to, प्रतिभासि & यासि- both द्वि. पु. ए. व. of प्रति+भा- to appear, shine, to show oneself- (भा-भाति २ ग. प. प. to shine, seem, to be splendid, इदम्- this, it- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., ज्ञात्वा- knowing, understanding- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of ज्ञ-

जानाति- जानीते-९ ग. उ. प. to know understand, भव- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प.
प. to be, to exist., नागराज- name of poet.